

İmam Mâturîdî'nin Te'vîl ve Haber Teorilerinin Mukayesesi

The Comparison of Ta'wîl and Āhād Riwaya Theories of İmām al-Mâturîdî

Tunahan ERDOĞAN

Dr., Tunahan Erdoğan, tunahanerdogan1234@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0003-3374-6063

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi – Date Received	1 Nisan / April 2021
Kabul Tarihi – Date Accepted	16 Eylül / September 2021
Yayın Tarihi – Date Published	20 Eylül / September 2021
Yayın Sezonu	Temmuz – Ağustos - Eylül
Pub Date Season	July – August - September

Atıf / Cite as: Erdoğan, T. (2021), İmam Mâturîdî'nin Te'vîl ve Haber Teorilerinin Mukayesesi/The Comparison of Ta'wîl and Āhād Riwaya Theories of İmām al-Mâturîdî. Turkish Academic Research Review, 6 (3), 1053-1085. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr/issue/64962/908061>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

İmam Mâturîdî'nin Te'vîl ve Haber Teorilerinin Mukayesesi¹

Tunahan ERDOĞAN

Öz

Bu makalede, âhâd haberlerin ve âyetler hakkında yapılan te'vîllerin kabul edilebilmesi için Mâturîdî'nin (ö. 333/944) öne sürdüğü şartların tespit edilmesi ve onun düşünce sisteminde kabul şartları ve hükümleri bakımından haber-i vâhid ile te'vîl arasında bir mukayese yapılması amaçlanmaktadır. Kaynaklarda kelimeler, fıkıh, usûl, tefsir ve mezhepler tarihi alanlarında çok sayıda eser verdiği belirtilen Mâturîdî'nin, günümüze yalnızca *Kitâbü't-tevhîd* ile *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* isimli eserlerinin ulaştığı bilinmektedir. Bahsi geçen eserlerinde o, te'vîlin ve âhâd haberlerin kabul edilebilmesi için öne sürdüğü şartları sistematik biçimde açıklamamıştır. Bununla birlikte özellikle *Te'vîlât*'teki bazı açıklamaları ve uygulamaları, söz konusu şartları tespit edebilmemize imkân sağlamaktadır. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılarak Mâturîdî'nin söz konusu eserlerinde te'vîl ve âhâd haberler hakkındaki görüşleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre onun düşünce sisteminde haber-i vâhid ile te'vîl, hem kabul şartları hem de doğurduğu hükümler bakımından aynı düzlemde değerlendirilmektedir. Onun düşüncesinde gerekli şartları taşıdığı takdirde hem haber-i vâhid hem de te'vîl kesinlik değil, zann-ı gâlib bildirmektedir. Her ikisi de şehâdet bilgisi gerektiren konularda olmasa da ahkâm konusunda delil olabilir. Mâturîdî'nin âhâd haberleri kabul kriterlerinin neredeyse tamamı metin ve muhtevâ ile ilgilidir. Son derece nadir görülen ve hiçbir zaman yaklaşımının odak noktasını teşkil etmeyen senedle ilgili açıklamaları ya başka deliller vasıtasıyla önceden ulaştığı hükmü teyit etme ya da muhatabına kendi argümanı ile cevap verme amacı gütmektedir. Bununla birlikte Mâturîdî teorik olarak bir haberin sıhhatini tespit için râvîlerin hallerinin incelenmesini de gerekli görmektedir. Diğer taraftan onun düşüncesinde kaynağına nispetinin kesin olması bakımından mütevâtir haber ile murâd-ı ilâhînin kesinliği bakımından tefsir arasında da büyük benzerlikler bulunmaktadır. Ayrıca Mâturîdî'nin sahih olmadığını düşündüğü âhâd haberleri ve doğru bulmadığı te'vîlleri reddederken kullandığı tabirler de hemen hemen aynı ifade kalıplarından oluşmaktadır. Bu ifadeler hadisçilerin terminolojisinde olduğu gibi senedle ilgili değil, muhteva ile ilgilidir. Sözü edilen hususlardaki benzerliklerin sebebi Mâturîdî'nin delilleri kesinlik ve zan üzerinden ele alan kelamcı kimliğinin yansması olmalıdır. Belirtilen hususlar aynı zamanda Mâturîdî'nin, hadisleri hadisçilerin yönteminden farklı bir şekilde değerlendirdiğini göstermektedir. Bu çalışmanın kelâm, usûl ve tefsir alanlarında temâyüz etmiş bir âlimin âhâd haberlere muhteva merkezli yaklaşım metodunu yansıtmaları umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mâturîdî, Haber-i Vâhid, Te'vîl, Mütevâtir Haber, Tefsir.

¹ Bu makale, "İmam Mâturîdî'nin Düşüncesinde Hadis" başlıklı doktora tezimizden yararlanılarak oluşturulmuştur.

The Comparison of Ta'wîl and Āhād Riwaya Theories of İmām al-Mâturîdî

Abstract

In this article, it is aimed to determine the conditions put forward by al-Mâturîdî (d. 333/944) in order to accept āhād news (khabar al-wāhid) and ta'wîl (interpretation of Qur'ān) applied to verses and to make a comparison between āhād news and ta'wîl in terms of accepting conditions and provisions in his system of thought. It is known that al-Mâturîdî who is declared to have produced many works in the fields of kalām, fiqh, usûl, tafsîr and sects has reached up to today only with *Kitāb al-tawhîd* and *Ta'wîlāt al-Qur'ān*. In his aforementioned works, he did not systematically explain the conditions he put forward for the acceptance of the ta'wîl and the āhād news. However, some of his explanations and applications, especially in *Ta'wîlāt*, allow us to determine these conditions. In this study it is tried to identify al-Mâturîdî's views about the āhād news and ta'wîl in these works by using the document analysis method. According to this, in his system of thought, khabar al-wāhid and ta'wîl are evaluated at the same level both as acceptance conditions and as the provisions it brings. In his understanding, if they carry necessary conditions, both khabar al-wāhid and ta'wîl convey conjecture, not certainty. Although both cannot be evidence in the topics that require knowledge of testation, they may be in the topics regarding the judgment. Almost all of the acceptance criteria of al-Mâturîdî's āhād news are related to the text and content. His explanations about the sanads, which are extremely rare and never constituted the focal point of his approach, aim either to confirm the verdict reached by means of other evidence or to answer the interlocutor with his own argument. In addition, theoretically al-Mâturîdî also considers it necessary to examine the state of the narrators in order to determine the validity of a news. On the other hand, in his view, there are great similarities between the mutawātir khabars in terms of the certainty of the relation of its source and the tafsîr in terms of the certainty of divine purpose. In addition, the descriptions that al-Mâturîdî uses when rejecting the āhād news, which he thinks they are not valid, and the ta'wîl, which he does not consider true, consist of almost the same expression patterns. As in the terminology of the hadith scholars, these expressions are not related to the basis, but to the content. The reason for these similarities in the aforementioned points should be the reflection of al-Mâturîdî's theologian identity, which deals with the evidence through certainty and suspicion. The mentioned points also show that al-Mâturîdî has evaluated hadiths differently from the method of hadith scholars. The present study is expected to reflect the content-centered approach method of a scholar who has come to the fore in the fields of kalām, methodology and tafsîr.

Keywords: al-Mâturîdî, Khabar al-Wāhid, Ta'wîl, Khabar al-Mutawātir, Tafsîr.

Structured Abstract

Ta'wîl and khabar al-wāhid are concepts that express the circle of probability in Islamic sciences. Ta'wîl is used for possible interpretations that do not rely on definitive evidence on what is the wish of Allah from the divine address, Qur'ān, and that states a strong assumption. Āhād news, on the other hand, states a strong assumption belonging to the source of the word based on the Prophet or his Companions. The concepts that express the certainty in the disciplines of Islamic knowledge are tafsîr and reliable report (al-khabar al-mutawātir). While tafsîr expresses explanations based on definite evidence in determining the wish of Allah,

reliable reports provide definite information about the state of belonging to the source of the word. Abū Mansūr Muhammad al-Māturīdī (d. 333/944), the most important representative of the Transoxiana Hanafī tradition in the 4th century of the Islamic calendar, who stands out with his theologian and interpretative identity, in his tafsīr titled *Ta'wīlāt al-Qur'ān* and in his kalām book titled *Kitāb al-Tawhīd*, divided both the statements about the Qur'ān and the news in a dual classification in terms of expressing certainty or suspicion, and separated the areas where each is valid. Although he conveys the information that tafsīr belongs to companions and ta'wīl belongs to fiqh scholars, according to al-Māturīdī, it is possible for companions to perform tafsīr and fiqh scholars to perform tafsīr. What is decisive in this matter is not who made the ta'wīl and tafsīr, but the fact that the evidence on which it is based is definite or imaginary. In the thought of al-Māturīdī, the fact that ta'wīl is legitimate and the news as acceptable depends on a number of conditions. These conditions are generally arranged on the basis of not contradicting the evidence, which is considered stronger and called the original. In the thought of al-Māturīdī, acceptance of ta'wīl and āhād news depends on; that it is likely or possible in terms of Arabic language rules; that it should not contradict evidences such as the Qur'ān, sunnah, ijma and reason (al-aql); that it does not conflict with the general goals and objectives of religion; that it does not contain any item harming the imagination of Allah, prophets and companions and damaging the title of ismet. al-Māturīdī does not show much interest in the terminology of hadith scholars in the expressions he uses to reject the ta'wīl and āhād news that are contrary to one of the aforementioned conditions. Although he sometimes uses the concepts of hadith such as not real, not fixed, and false, it seems that the conditions of clearance and definite he observes in his tafsīr narrations are related to the fact that the news is reported as mutawātir. Unlike the terminology of the hadith scholars, other concepts such as superstitious, invalid, impossible, illusory, unlikely, which he uses to reject the āhād news and ta'wīl, are related to content, not to the basis. As it is attempted to be shown in this study, the conditions considered by al-Māturīdī for the acceptance of ta'wīl and āhād news are also content-centered, not basis-centered as in hadith scholars. Even though he rarely uses basis criticism in his practices, basis criticism is never the focal point of his approach. He uses the basis criticism either to support his conclusion based on the text and content, or to answer the interlocutor with his own argument. In addition, in terms of the judgments and consequences it causes, the ta'wīl and āhād news are evaluated on the same level by al-Māturīdī. Accordingly, ta'wīl and āhād news are not valid in areas that require definite evidence, which he calls witnessing, but they are valid in matters of deeds. Briefly stated, in the thought of al-Māturīdī, āhād news and ta'wīl are evaluated in the same way in many aspects. In the study, the fact that al-Māturīdī evaluates the āhād news and ta'wīl at the same level in terms of the acceptance conditions, the results it causes and the expressions he uses to reject them is attempted to be shown through the theoretical explanations and practices in his works. Along with these similarities, the news and ta'wīl should not be considered in the same position in all aspects in the thought of al-Māturīdī, because there are many explanations that he prioritizes the āhād news, in terms of being evidential, against the ta'wīl. Considering his theoretical explanations and practices, the evaluation and usage of the narration by al-Māturīdī clearly reveals that he is the representative of the ahl al-ra'y tradition. However, although it is not seen much in his practices, he considers theoretically necessary to examine the states of the narrators in order to determine the validity of the news.

Giriş

Ülkemizde Mâturîdî'nin (ö. 333/944) tefsir anlayışını ve bilgi teorisini inceleyen çalışmalar son yıllarda artış göstermiştir. Genel olarak Mâturîdî mezhebine mensup âlimlerin ve özel olarak Mâturîdî'nin hadis ve sünnet anlayışını inceleyen çalışmaların sayısında da belirgin bir artış söz konusudur.² Fakat görebildiğimiz kadarıyla Mâturîdî'nin te'vîl ve haber teorilerini mukayeseli olarak ele alan, kabul şartları ve hükümleri açısından iki konu arasındaki benzerlikleri ortaya koyan bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu makalede *Te'vilât* isimli tefsiri ve *Kitâbü't-tevhîd* isimli kalam eseri üzerinden Mâturîdî'nin âhâd haberlerin ve te'vîlin kabulü için dikkate aldığı şartlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Sonrasında kabul şartları, hükümleri ve reddetmek için kullandığı ifadeler üzerinden onun âhâd haberlere ve te'vîle yaklaşımı mukayese edilecektir. Başlıkta da işaret edildiği gibi burada bir bütün olarak Mâturîdî'nin hadis ve sünnet anlayışını ele almaktan ziyade, onun yalnızca ahâd haberler ve te'vîle bakışı ile sınırlı kalınarak bir değerlendirme yapılacaktır. Bu bağlamda günümüze ulaşan eserlerinde Mâturîdî'nin âhâd haberler ve te'vîle yönelik teorik açıklamaları ve uygulamaları taranmıştır. Mâturîdî'nin hadis ilmine yönelik herhangi bir eseri bulunmamaktadır. Bununla birlikte kelâm, tefsir, fıkıh ve usûl alanlarında yetkin bir âlim olduğu belirtilen Mâturîdî, *Te'vilât* isimli eserinde özellikle fıkıh ve tefsir konularında hadis rivâyetlerine sıklıkla müracaat etmiş ve rivâyetlerle ilgili çeşitli açıklamalarda bulunmuştur.

Mâturîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli tefsirinin mukaddimesinde belirttiğine göre tefsir ve te'vîl arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Söz konusu farklılıkları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

a. Tefsir sahâbeye, te'vîl fukahâyaya aittir.

Mâturîdî'nin konuya ilişkin ifadeleri şunlardır:

“Denildiğine göre tefsir ile te'vîl arasındaki fark şudur: Tefsir sahâbeye, te'vîl ise fukahâyaya aittir. Bu, şu anlama gelmektedir: Sahâbe hâdiselere (el-meşâhid) tanıklık etmişlerdi. Onlar âyetlerin hangi olaylar hakkında indiğini biliyorlardı. O halde gözleri ile gördükleri (mu'âyene) ve âyetlerin

² Mâturîdî ve Mâturîdilik hakkında yapılan tüm çalışmaları derleyen bir bibliyografya için bkz. Teber, Ömer Faruk-Akgün, Ahmet Tunahan, “İmam Mâturîdî ve Maturidilik Hakkında Bibliyografya”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2019, c. 12, sy. 2, s. 685-847.

inişine tanıklık ettikleri (şehâdet) için sahâbenin âyetleri tefsir etmeleri daha önemlidir.”³

Mâtürîdî'nin “Denildiğine göre tefsir ile te'vîl arasındaki fark şudur:” şeklindeki ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla tefsirin sahâbeye, te'vîlin fukahâyâ ait olduğu düşüncesi ilk defa onun tarafından ortaya konulan bir görüş değil, önceden bilinen bir husustur. Bu bakımdan tefsir ve te'vîlin farklı anlamlara karşılık geldiğini ilk defa Mâtürîdî'nin dile getirdiğinin doğrudan ya da dolaylı olarak ifade edilmesi⁴ doğru görünmemektedir.⁵

Mâtürîdî'nin tefsir mukaddimesinde yer verdiği ifadeleri dikkatli bir şekilde incelendiğinde onun tefsirin sahâbeye ait olduğunu söylemesinin temelinde sahâbenin hâdiselere tanıklık etmesinin yani Kur'ân âyetlerinin hangi olaylar hakkında indiğine bizzat gözleriyle şahitlik etmelerinin yattığı anlaşılmaktadır. Tefsir ve te'vîl açısından meseleye bakıldığında Mâtürîdî'nin hâdiselere tanıklık etmeyen ve âyetlerin nüzûlüne şahitlik yapmayan ya da bunu aracısız olarak bizzat Hz. Peygamber'den duymayan sahâbilerden gelen rivâyetleri tefsir kapsamında değerlendirmedini söylemek mümkündür.⁶ Çünkü âyetlerin nüzûlüne şahitlik etmeyen ve bunu daha sonra Hz. Peygamber'den bizzat duymayan sahâbiler, söz konusu bilgileri ancak kendilerine başka bir sahâbîden ulaşacak haber aracılığıyla bilebilirler. Oysa Mâtürîdî'ye göre haber bilgisi kesinlik ifade etmemektedir. Buna karşılık onun ‘ıyân ve müşâhede bilgisi olarak isimlendirdiği duyu bilgisi en üstün, en kapsamlı ve şüpheleri en kesin biçimde ortadan kaldıran bilgi türünü

³ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, I, 3.

⁴ Tefsir-te'vîl ayrımının Mâtürîdî'ye özgü olduğunu ya da bu kavramlara öncesinde sahip olmadığı anlamların ilk defa Mâtürîdî tarafından yüklendiğini doğrudan ya da dolaylı olarak ifade eden bazı çalışmalar için Bkz. Özdeş, Talip, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 90; Kutlu, Sönmez, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 4. bs., Otto, Ankara 2012, s. 30-31; Çalışkan, İsmail (2010). Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri, *Milel ve Nihal*, 7 (2), 67-93, s. 76-79; Yüksek, Muhammed İsa, “Tefsir Metodolojisinde Anlam-Yorum Ayrımının Temelleri-The Basis of the Distinction of Meaning-Interpretation in Tafsîr Methodology”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 22/1 (Haziran-June 2018): 113-139. s. 133; Teber, Hatice, “Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ı Temelinde Kur'ânî Bir Kavram Olarak “Tatavvu”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2019, cilt: VIII, sayı: 3, s. 174-175.

⁵ Enes Büyük'ün isabetle belirttiği gibi tefsir-te'vîl ayrımı Mâtürîdî'den önceki âlimlere dayanmaktadır ve Mâtürîdî bunu onlardan nakletmektedir. Büyük, Enes, “Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun Te'vîlât'taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme [Tafsîr-Ta'vîl Distinction of Mâtürîdî and an Evaluation of Its Practical Value in Ta'vîlât]”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/1 (June 2019): 213-232. s. 218-222.

⁶ Yılmaz, Sabri, *Kelam'da Te'vîl Sorunu*, 2. bs, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019, s. 20-22; Gengil, Veysel, “Mâtürîdî'de Tefsir Te'vîl Ayrımı Meselesi”. *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (Eylül 2019): 805-839, s. 809-810.

oluşturmaktadır.⁷ Nitekim Mâtürîdî haber vasıtasıyla elde edilen bilginin hislerle elde edilen bilgi derecesinde kesinlik taşımadığını “Haber (bilgisi) mu‘âyene (hislerle elde edilen bilgi) gibi değildir.” (ليس الخبر كالمعاينة) sözünü nakletmek suretiyle de ifade etmektedir.⁸

b. Murâd-ı ilâhîyi tespit hususunda tefsir kesinlik, te'vîl zan ve ihtimâl bildirir.

Mâtürîdî'ye göre sahâbenin tefsiri, Allah'ın kastettiği hakiki manaya karşılık gelir. Onların tefsiri tıpkı bir şeyi gözle görmek (müşâhede) gibidir. Te'vîl ise bir işin nihâyetinin açıklanması demektir. Mâtürîdî te'vîl hakkında Ebû Zeyd'den⁹ (ö. 215/830) şu sözleri aktarmaktadır:

“Te'vîlin manası, eğer bu söz Allah'ın değil de başkasının sözü olsaydı şu gibi farklı manalara gelirdi demektir. Te'vîl bir sözün içerebileceği muhtemel manalara yöneltmesi (tevcîh) demektir. Te'vîlde tefsirde olduğu gibi katı davranma ve bir tehdit söz konusu değildir. Te'vîl Allah hakkında şahitlik yapma anlamı içermez. Çünkü te'vîlde Allah'ın muradından (kesin bir şekilde) haber verme söz konusu değildir. Te'vîlde ‘Allah bununla şunu murad etmiştir.’ denilmez, ‘Bu söz, şu muhtemel manalara gelebilir.’ denilir. Te'vîl insan sözüdür, kelâmında gizlediği hikmetleri en iyi bilen ise Allah'tır.”¹⁰

⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ali Haydar Ulusoy, Mizan Yayınevi, İstanbul 2008, XI, 18; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 3. bs., thk. Bekir Topaloğlu, TDV Yay., Ankara 1438/2017, s. 86. Mâtürîdî “Böylece biz onu, annesine, gönlü rahatlasın, gam çekmesin ve Allah'ın va'dinin gerçek olduğunu bilsin diye geri verdik.” (Kasas, 28/13) âyetinin tefsirinde şöyle demektedir: “Mûsâ'nın annesi Allah'ın (onu kendisine geri vereceği) va'dinin hak olduğunu kesin olarak biliyordu. Fakat o bunu ‘ıyân ve müşâhede bilgisi olarak değil, haber bilgisi olarak biliyordu. Sanki Allah, “Onun haber bilgisi olarak bildiği şeyi ‘ıyân ve müşâhede bilgisi olarak da bilmesi için Mûsâ'yı ona geri verdik.” demek istemiştir. Çünkü müşâhede ve ‘ıyân bilgisi daha güçlü, daha açık seçik ve şüpheleri daha fazla gideren bir bilgi türüdür. Görmez misin, İbrahim de ölülere dirilteceğini kesin olarak bildiği halde Allah'tan bunu kendisine göstermesini istemişti. Fakat o bunu haber bilgisi olarak biliyordu. Allah ona ‘ıyân ve müşâhede bilgisi olarak da bunu göstermek istedi. Çünkü ‘ıyân ve müşâhede bilgisi haber bilgisine göre daha güçlü, daha açık seçiktir, ayrıca kuruntuları daha kesin biçimde ortadan kaldırır.” Mâtürîdî, *Te'vîlât*, XI, 18; Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, s. 86.

⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, II, 173.

⁹ Ebû Zeyd Sa'îd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî. Basralı edebiyat ve dil âlimidir. Rivâyetlerinde sika ve sebt kabul edilmiştir. Başta lügat ve garîb kelimeler konusu olmak üzere farklı alanlarda çok sayıda eser vermiştir. Hicri 215 tarihinde vefat etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târihu medîneti's-selâm ve ahbâru muhaddisihâ ve zikru kuttâniha'l-ulemâ min gayri ehlihâ ve vâridihâ*, 1. bs., thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 1442/2001, X, 109-112; İbn Hallikân, Ebû'l-'Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân 'Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut 1398/1978, II, 378-380.

¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 3.

Mâtürîdî'nin tefsir mukaddimesindeki ifadelerinden ve bazı açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla te'vîlin sonraki fukahâya mahsus olması mutlaklık içermemektedir. Başka bir ifadeyle ona göre sahâbenin âyetler hakkında yaptığı bütün açıklamaların tefsir kapsamında değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü o, sahâbenin zaman zaman kendi re'yleri ile de âyetler hakkında açıklamalar yaptıkları görüşündedir. Onların Hz. Peygamber'den aktardıkları bilgilere değil de kendi re'yelerine dayalı açıklamalarının te'vîl kategorisinde değerlendirilmemesi gerektiği bir hakikattir. Burada belirleyici olan te'vîlin kim tarafından yapıldığından ziyade açıklamaların dayandığı delillerin kat'î ya da zannî oluşudur. Mâtürîdî'ye göre âyetlerin nüzûlüne şahitlik etmeyen ve hadiseleri gözleri ile görmeyen ya da aracısız biçimde bunu daha sonra Hz. Peygamber'den öğrenmeyen sahâbîlerin yaptıkları açıklamalar tefsir değil, te'vîl kategorisinde değerlendirilmelidir.¹¹ Nitekim onun zaman zaman bazı sahâbîlerin açıklamalarını te'vîl olarak değerlendirmesi ve onları te'vîl ehli olarak nitelemesi de bunu göstermektedir.¹² Kâfiyeci'nin (ö. 879/1474) Mâtürîdî'den yaptığı bir alıntı bu hususu daha açık biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre murâd-ı ilâhînin tespiti noktasında kesin bir yargıda bulunabilmek ve söz konusu açıklamayı tefsir olarak değerlendirebilmek için mütevâtir ve icmâ gibi kesin bir delil bulunması gerekmektedir. Kesin delilin varlığı, söz konusu âyetten Allah'ın muradının o olduğuna yönelik şahitlik yapmayı mümkün kılmaktadır. Dayanılan delil kesinlik içermiyorsa re'y ile tefsir yapılmış olmaktadır ki bu haramdır. Çünkü yalan ihtimali bulunan bir konuda Allah hakkında şahitlik yapılmış olmaktadır. Te'vilde ise şahitlik söz konusu değildir. Zira te'vîl, kesin bir yargıda bulunmaksızın zann-ı gâlib ile muhtemel anlamlara işaret etmekten ibarettir.¹³ Her ne kadar sahâbeden sonraki âlimlerin mütevâtir ve icmâ gibi kat'î bir delile dayanan açıklamalarının teorik olarak tefsir kabul edilmesi mümkünse de tevâtür ve icmâda sahâbenin de bulunmasının gerekli oluşu tefsirin pratikte yalnızca sahâbeye ait olduğunu göstermektedir. Çünkü sahâbenin icmâna aykırı bir icmâ geçerli olmadığı gibi onların bulunmadığı bir tevâtürden söz etmek de mümkün değildir.

¹¹ Büyük, "Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun Te'vîlât'taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme", s. 222-225; Gengil, "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vîl Ayrımı Meselesi", s. 806-809.

¹² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, III, 134-136; IV, 297; X, 14, 164, 186; XI, 368.

¹³ Kâfiyeci, Muhyiddin Muhammed b. Süleyman, *et-Teysîr fî kavâidi ilmi't-tefsîr*, 1. bs., thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, Mektebetü'l-kudsî, Kâhire 1419/1998, s. 22-23; Görgün, Tahsin, *İlâhî Sözün Gücü*, 2. bs., Küliyat Yayınları, İstanbul 2013, s. 227-230.

1. Mâturîdî'ye Göre Te'vîlin Kabul Edilmesinin Şartları

Mâturîdî, Hz. Peygamber'den ya da sahâbeden sâbit bir rivâyet bulunması durumunda âyetlerin anlamını öncelikle söz konusu rivâyet doğrultusunda tespit etmektedir. Hz. Peygamber'den ya da sahâbeden bir açıklama bulunmuyorsa âyetler hakkında sonraki müfessirlerin kendi bilgileri ve ilmî gayretleri dâhilinde ortaya koydukları yorumları da geçerli kabul etmektedir. Fakat bu konuda ilkesiz ve sınırsız davranılması kimi insanların âyetleri kendi arzu, istek ve temayüllerine göre keyfî bir şekilde yorumlaması sonucunu doğurabileceği için o, te'vîlin makbul ve geçerli sayılmasını bazı şartlara bağlamaktadır. *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli tefsirindeki bazı açıklamalarından hareketle söz konusu şartların şu başlıklar altında değerlendirilmesi mümkündür:

1.1. Te'vîlin Arap Dili Açısından Mümkün ve Muhtemel Olması

Mâturîdî'nin düşüncesinde te'vîl, sözün muhtemel manalarından birine yönlendirilmesi demek olduğuna göre âyetler hakkında yapılan te'vîlin öncelikle o sözün âit olduğu dil kuralları açısından mümkün ve muhtemel olması gerekmektedir. Onun düşüncesinde Arap dilindeki kullanım ve kurallar açısından mümkün olmayan te'vîller reddedilir. Örneğin Şâfiî (ö. 204/820) “Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir eş alın ya da sahip olduğunuz (câriyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız/haksızlık etmemeniz için en uygun olanıdır.”¹⁴ meâlindeki âyette yer alan “*أَلَّا تَتَّوَلُّوا*”/ellâ te'ülû” ifadesini “daha çok iyâl/eş, çoluk çocuk sahibi olmamanız için...” şeklinde anlamaktadır.¹⁵ Mâturîdî, Arap dilinde çok sayıda iyâl sahibi olma anlamını ifade etmek için if'âl kalıbından “*أَعَالَ يُعِيلُ*” dendiğini, âyette yer alan sülâsî formdaki “*عَالَ يُغُولُ*” kalıbının ise zulüm, haksızlık ve haddi aşmak anlamlarında kullanıldığını söyler. Bundan dolayı o, Şâfiî'nin âyete verdiği anlamı dil açısından doğru bulmaz. Mâturîdî, âyette yer alan “*أَلَّا تَتَّوَلُّوا*”/ellâ te'ülû” ifadesi hakkında kendi te'vîlinin doğru olduğunu ispatlamak için getirdiği bu dilsel izahın yanı sıra Hz. Peygamber'den rivâyet edilen bir hadisi de delil olarak kullanır. Buna göre Hz. Peygamber *أَبْدَأُ بِمَنْ تَتَّوَلُّو* “(Sadaka verirken) yükümlülüğün altındaki kişilerden başla!” buyurmuştur. Ona göre bu rivâyet, “Nafakasını vermekle yükümlü olduğun kişilerden başla!” yani “Nafakasını vermediğin takdirde zâlim durumuna düşeceğin kişilerden başla!” demektir. Bir kimse aile fertleri için harcamada bulunduğu zaman Arap dilinde “*عَالَ يُغُولُ*” denir. Bu kelimede iyâlin çokluğunu bildiren bir anlam bulunmamaktadır. Ayrıca ona göre eğer âyet iyâlin çokluğu anlamında kabul edilirse, bu durumda tek eşle evli olanın da çok sayıda iyâl sahibi

¹⁴ *Nisâ*, 4/3. *فَإِنْ حَفَنْتُمْ أَلَّا تَتَّوَلُّوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَلَّا تَتَّوَلُّوا*

¹⁵ Bkz. eş-Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs, *el-Üm*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1410/1990, V, 114.

olmuş olması gerekirdi. Kısaca “أَلَّا تَعُولُوا” ifadesi, Mâturîdî’ye göre dil açısından Şâfiî’nin dediği gibi “daha çok iyâl sahibi olmamanız için...” manasını değil, “zulmetmemeniz ve taraf tutmamanız için...” manasını ifade etmektedir. Bu yüzden ona göre Şâfiî’nin söz konusu te’vîli doğru değildir.¹⁶

Mâturîdî’nin dilsel te’vîller hakkında bir başka Şâfiî eleştirisi, “Câriye’nin iddeti iki hayızdır.”¹⁷ rivâyetindeki “iki hayız” ifadesini Şâfiî’nin “iki temizlik halî” olarak yorumlamasına yöneliktir. Mâturîdî bu konuda Şâfiî’yi gaflete düşmekle ve tartışmada haddi aşmakla itham eder. Ona göre Arap dilini konuşanlar nezdinde “hayız” kelimesinin anlamı son derece açıktır. Bu anlam, onlardan semâ‘ ile sâbit olmuştur. Mâturîdî’ye göre “hayız” kelimesinin “temizlik” manasında olduğunun söylenilmesi, aynı zamanda Arapların en fasîhi ve bütün insanların en bilgilisi olan Allah Rasûlü’nün Arap dilini bilmediği ithamını da içermektedir. Çünkü bu durumda onun Arap diline aykırı olarak hayız halini “tuhr”, yani temizlik ile ifade ettiği söylenmiş olmaktadır.¹⁸

Mâturîdî’nin dilsel kullanım açısından uygun görmediği için tenkit ettiği yorumlara bir başka örnek “Yeri de uzatıp yaydık, oraya sabit dağlar yerleştirdik, orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik.”¹⁹ meâlindeki âyet hakkındadır. Mâturîdî’nin belirttiğine göre bazı müfessirler “Orada miktarı ve ölçüsü belirli olan şeyler bitirdik.” ifadesini “altın, gümüş, demir, kurşun vb. yerden çıkarılan her şey” şeklinde te’vîl etmişlerdir. Fakat Mâturîdî bu te’vîli doğru bulmamakta ve şöyle demektedir: “Bu yorum doğru gözükmemektedir. Çünkü altın, gümüş ve demir hakkında bitkiler ve yerden yetişen diğer şeylerde söylendiği gibi “أُنْبِتَ فِي الْأَرْضِ” yani “Yerde yetişti.” ifadesi kullanılmaz. Bunlar için “جَعَلْنَا فِيهَا” veya “خَلَقْنَا فِيهَا” yani “Biz orada yarattık.” ifadesi kullanılır.²⁰

Açıklamalarından anlaşıldığı gibi Mâturîdî dil açısından mümkün ve muhtemel olmayan te’vîlleri kabul etmemektedir. Ayrıca onun, âyetler hakkında yaptığı te’vîllerden sonra “Dilde bu şekilde bir kullanım câizdir.”²¹ “Dilde bu şekilde bir kullanım mevcuttur.”²² gibi açıklamalarından da te’vîlin kabulünde, te’vîlin dil kuralları ve kullanımını açısından mümkün olmasını şart koştuğu

¹⁶ Mâturîdî, *Te’vilât*, III, 15-16.

¹⁷ Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk el-Ezdî, *es-Sünen*, 1. bs., thk. ‘Âdil Muhammed ‘Îmâd ‘Abbâs, Dâru’t-te’sil, Kahire 1436/2015, “Talâk”, 6; et-Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre (Yezîd), *Sünenü’t-Tirmizî*, 2. bs., thk. İbrahim Utbe Avd, Şeriketi mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1395/1975, “Talâk”, 7.

¹⁸ Mâturîdî, *Te’vilât*, II, 62.

¹⁹ Hier, 15/19.

²⁰ Mâturîdî, *Te’vilât*, VIII, 20.

²¹ Mâturîdî, *Te’vilât*, I, 39, 83, 260 vd.

²² Mâturîdî, *Te’vilât*, I, 309; VI, 310; X, 32 vd.

anlaşılmaktadır. Bununla birlikte onun nasların yalnızca zâhirlerini dikkate alan lafızcı bir yaklaşıma sahip olduğu düşünülmemelidir. Mâturîdî, sözün hikmet ve anlamının yalnızca dil ve lügatin zâhiri ile anlaşılamayacağını, sözün sadece zâhirine bağlanıp kalmanın hikmet ve mana arayışının önünü kapatacağını ifade eder. Mâturîdî *فُوا أَنْفُسَكُمْ*²⁴, *أَزْوَاجًا*²³, *جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا* ve *وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ*²⁵ gibi ifadelerin her birinde *الأنفس* kelimesinin zikredilmesini, fakat dil ve lügat açısından aynı oldukları halde her birinden farklı bir mananın anlaşılmasını buna örnek olarak gösterir.²⁶ Ayrıca o her fırsatta hükümler ve şeriatlerin lafızlar üzerine değil, lafızların içine yerleştirilmiş anlamlar üzerine bina edildiğini ifade etmektedir.²⁷ Nitekim Nesefî'nin (ö. 508/1115) Mâturîdî hakkındaki ifadeleri de onun naslardan hüküm istinbât etme ve lafızların içine yerleştirilmiş olan anlamları çıkarma yönüne vurgu yapmaktadır.²⁸

Mâturîdî'nin dil açısından uygun olmadığı gerekçesiyle reddettiği bir başka te'vîl de şudur: “Kadınlardan zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin, eşleriyle ilişkiye girmeden önce bir köleyi hürriyetine kavuşturmaları gerekir.”²⁹ meâlindeki âyette yer alan “*العود*” yani dönme fiili ona göre, kocaların kendilerine haram kıldıkları cinsel ilişkiyi tekrar eski hâline yani helallîğe döndürmeleri ve zihârlarını bozmaları anlamına gelmektedir. Oysa Şâfiî bu âyetteki “dönme” fiilini, kocanın nikâhı elinde tutmak ve evliliği devam ettirmek istemesi şeklinde te'vîl etmiştir. Mâturîdî'ye göre bu şekilde bir te'vîl fâsiddir. Çünkü Evs b. Sâmit (ö. 34/654-655) karısına zihâr yaptığı zaman Hz. Peygamber ona nikâhı devam ettirmek isteyip istemediğini sormamış, yalnızca zihâr kefareti vermesini emretmiştir. Ona göre “*avd*” kelimesinin “*imsâk*” manasına geldiğini söylemek doğru değildir. Zira kadını nikâhında tutmak (*imsâk*), ona dönmek şeklinde anlaşılabilir. Arap dilinde bir şeyi “elde tutmak”tan “*العود إليه*”/ona dönmek” şeklinde de bahsedilemez. Sonuç itibarıyla Mâturîdî'ye göre söz konusu kişilerin âyette yer alan “*avd*” fiilini “*imsâk*” şeklinde te'vîl etmeleri Arap diline (lügat) aykırıdır.³⁰

Mâturîdî dil kuralları açısından mümkün ve muhtemel olmasını şart koşmakla birlikte yalnızca dil açısından mümkün olmasını te'vîlin geçerli kabul edilebilmesi için yeterli görmez. Ona göre te'vîl dil açısından mümkün olmasının

²³ Nahl, 16/72.

²⁴ Tahrîm, 66/6.

²⁵ Nisâ, 4/29.

²⁶ Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, 152.

²⁷ Mâturîdî, *Te'vilât*, I, 137. Te'vil'de lafız ile mana arasındaki ayrılmaz ilişkiye dair açıklama için bkz. Yılmaz, Sabri, *Kelam'da Te'vil Sorunu*, 2. bs, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019, s. 20-22.

²⁸ Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, I, 358-359; II, 831-832.

²⁹ Mücâdele, 58/3.

³⁰ Mâturîdî, *Te'vilât*, XV, 23-25.

yanı sıra diğer dinî delillerle de çelişmemelidir. Mesela zihâr âyetindeki “avd/dönme” ifadesini bazı kimseler, kocaların eşlerini kendilerine tekrar helal kılmak için zihârlarını bozmaları anlamında değil, haramlığın tahakkuk etmesi için zihâr sözünü tekrar etmeleri şeklinde te’vîl etmişlerdir. Onlara göre zihârdaki haramlık “Sen bana artık anam(ın sırtı) gibisin!” sözünün ilk defa söylenmesi ile değil, âyette geçen “...sonra söylediklerine dönenlerin/söylediklerini tekrar edenlerin...” ifadesinden dolayı ikinci defa söylenmesi ile gerçekleşir. Mâturîdî’ye göre her ne kadar âyette kullanılan “ثُمَّ يَغُودُونَ لِمَا قَالُوا” ifadesinin zâhir anlamı, dil açısından böyle bir te’vîle ihtimal taşısa da bu, hem icmâa hem de şer’î bazı asıllara aykırıdır. İcmâa aykırı olmasının sebebi selef ve halef âlimlerinin âyetten kast edilen anlamın bu olmadığına ittifak etmeleridir. Şer’î asıllara muhâlif olmasının sebebi ise alışveriş, talâk, köle azadı ve kiralama gibi işlemlerde helallik ve haramlığın sözün tekrarı değil, ilk söylenişine bağlı olmasıdır. Tıpkı söz konusu meselelerde olduğu gibi zihârdaki da haramlığı gerektiren şey, zihâr sözünün tekrar edilmesi değil, ilk söylenmesidir. O halde haramlığı sözün ilk söylenişine değil de haramlığı gerektiren sebebin tekrar edilmesine bağlamak, şer’î asıllara muhâlefet etmek demektir. Mâturîdî’ye göre Şâfiî’nin süt emmede haramlığı ilk emmeye değil de emme fiilinin birkaç defa tekrar edilmesine bağlaması da aynı sebepten dolayı bâtil bir görüştür. Nitekim Hz. Peygamber’in Evs b. Sâmî’e zihâr sözünü tekrar söyletmeden kefarete vermesini emretmesi de hükmün sözün tekrarıyla ilgili olmadığını göstermektedir.³¹ Özetle Mâturîdî’ye göre dil açısından mümkün ve muhtemel olması te’vîlin kabul edilebilmesi için gerek şarttır; fakat yeter şart değildir.

1.2. Kur’ân’ın Açık Beyanları ile Çelişmemesi

Mâturîdî huccetlerin aslı olarak nitelediği Kur’ân’a³² aykırı gördüğü te’villeri kabul etmez. Örneğin, “Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir.”³³ meâlindeki âyet Mâturîdî’ye göre Mu‘tezile’nin aslah anlayışını reddetmektedir. Mu‘tezile’nin düşüncesinde en güzel olanı yaratmak Allah için vâcip olduğundan onlara göre, hikmetin bazı kimselere değil, herkese verilmesi gerekirdi. Hâlbuki söz konusu âyet, hikmetin insanların bir kısmına verildiğini haber vermektedir. Bundan dolayı herkese hikmet verildiğinin söylenmesi Kur’ân’a aykırı ve kabul edilemez bir yorumdur.³⁴ Mâturîdî’ye göre

³¹ Mâturîdî, *Te’vîlât*, XV, 25-26.

³² Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Şerhu Te’vîlâtî’l-Kur’ân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Medine Bölümü, nr. 179, s. 51b.

³³ Bakara, 2/269.

³⁴ Mâturîdî, *Te’vîlât*, II, 190.

“Allah kimi dilerse onu şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola iletir.”³⁵ meâlindeki âyet de Allah'ın bazı kimseler için hidâyeti, bazıları için dalâleti dilediğini bildirmektedir. O halde ona göre “Allah herkesin hidâyetini dilemiş, fakat herkes hidâyeti benimsememiştir.” diyenlerin ya da bunun aksini söyleyenlerin görüşü söz konusu âyete muhâlif olduğu için kabul edilemez bir anlayıştır.³⁶

Mâtürîdî “Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi...”³⁷ meâlindeki âyetten dolayı ehl-i kitâbın iki grup olduğunu ve Mecûsîlerin ehl-i kitaptan sayılmaması gerektiğini ifade eder. Zira onların da ehl-i kitâb kabul edilmesi durumunda kitâb ehlinin üç grup olması gerekir ki bu, Kur'ân'a aykırı bir yorum olur.³⁸

Mâtürîdî'ye göre iftirâda bulunan kişi, kendisine had cezası uygulanmadan önce şahitlikte bulunursa şehâdeti kabul edilir, sonra yaparsa kabul edilmez. Şâfiî ise iftirâ edenin durumunun had cezasından önce de sonra da aynı olduğunu iddia etmiştir. Mâtürîdî, Şâfiî'nin bu te'vîlinin Kur'ân'ın beyânına aykırı olduğu için kabul edilemeyeceğini söylemiştir.³⁹

Zihâr âyetinde “...sonra söylediklerine dönenlerin...”⁴⁰ ifadesinin anlamı hakkında Tâvûs b. Keysân'dan (ö. 106/725) nakledilen iki görüşten birinde dönmek fiili ile cinsel ilişki kastedilmiştir. Buna göre zihâr kefaretinin verilme vakti, kişinin karısıyla cinsel ilişkide bulunmasından sonra olmaktadır. Mâtürîdî bu te'vîlin Kur'ân'a aykırı, uzak bir te'vîl olduğu kanaatindedir. Çünkü zihâr âyetinde “*مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَا*/karısıyla cinsel ilişkiye girmeden önce...” ifadesiyle kefaretin cinsel ilişkiden önce verilmesi şart koşulmuştur. Oysa Tâvûs b. Keysân'ın yorumuna göre zihârda kefaretin, cinsel ilişkiden sonra verilmesi gerekmektedir. Mâtürîdî'ye göre zihârın kendisi kefareti gerektirmez. Zihâr yalnızca cinsel ilişkinin belli bir süreliğine haram olmasını gerektirir. Ona göre kefareti sadece kocanın hanımına dönmesi ile söz konusu olabilir. Kocanın eşine dönmesi cinsel ilişki ile gerçekleşebileceği gibi eşini kendisine mubâh kabul etmesiyle de gerçekleşebilir. Öyle ki koca dönmeden hanımı vefat etse ya da zihârdan sonra koca hanımını boşasa kefareti gerektiren durum ortadan kalktığı için kefareti gerekmez. Kısaca kefareti zihârdan sonra helalliğin yeniden gerçekleşmesinin sebebidir. Bu yüzden Mâtürîdî'ye göre Tâvûs b.

³⁵ En'âm, 6/39.

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, V, 61.

³⁷ En'âm, 6/156.

³⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, IV, 161.

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, X, 97-98. Kur'ân'a aykırı olduğu gerekçesi Mâtürîdî'nin reddettiği başka bazı te'vîller için bkz. Mâtürîdî, *Te'vîlât*, IX, 122; XIII, 56, 149; XIV, 195; XV, 16; XV, 25; XV, 112.

⁴⁰ Mücadele, 58/3.

Keysân'ın zihâr âyetindeki dönme fiilini cinsel ilişki şeklinde te'vîl etmesi Kur'ân'a aykırı ve kabul edilemez bir te'vîldir.⁴¹

1.3. Akla Aykırı Olmaması

Mâturîdî, akla aykırı ve uzak gördüğü te'vîlleri reddeder ve genellikle uygun te'vîlin nasıl olması gerektiğini de belirtir. Örneğin, “Bugün hükümlerlik kimindir? Kahhâr olan tek Allah'ındır.”⁴² meâlindeki âyette yer alan sorunun, müfessirlerin çoğunluğu tarafından Allah'ın bütün varlıkları yok edip kendisinden başka hiçbir canlı kalmadığı zaman sorulacağı şeklinde yorumlanması, ona göre (akla ve hakikate) uzak, ihtimal dışı bir yorumdur. Çünkü kendisinden başka hiçbir canlı yokken Allah'ın böyle bir soru sorması ve sonra da bu soruya kendisinin cevap vermesinde hiçbir hikmet bulunmamaktadır. Ona göre bu sorunun, insanların tekrar diriltildikleri zaman sorulacak olması en doğru te'vîldir.⁴³

1.4. Sünnet ile Çelişmemesi

Mâturîdî sünnet ile çelişen te'vîlleri merdûd te'vîl kategorisinde değerlendirmektedir. Örneğin, ona göre borçlanmalarda bir şahit ve yemini gerekli görenlerin görüşü hem Kur'ân'a hem de sünnete aykırıdır. Sünnete aykırılık sünnette delilin davacıya, yeminin davalıya ait olmasından dolayıdır. Çünkü sünnette yemin davacının değil, davalının delili olarak belirlenmiştir.⁴⁴

Mâturîdî'nin sünnete aykırı gördüğü te'vîlleri reddettiğine bir başka örnek Hz. Peygamber'in Allah'ı gözü ile gördüğünü söyleyenlerin te'vîlleri ile ilgilidir. Mâturîdî bu yorumu da hem Kur'ân'a hem de mütevâtir sünnete aykırı kabul eder. Çünkü Hz. Peygamber, Allah'ı gözü ile görmediğini, fakat kalbi ile iki defa gördüğünü söylemiştir.⁴⁵ Bu yüzden ona göre Peygamber'in Allah'ı gözüyle gördüğüne yönelik te'vîller kabul edilemez.

1.5. İcmâ ile Çelişmemesi

Mâturîdî icmâa aykırı gördüğü te'vîlleri reddeder. Mesela, “Kadınlarından zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin, eşleriyle ilişkiye girmeden önce bir köleyi hürriyetine kavuşturmaları gerekir.”⁴⁶ meâlindeki âyette yer alan “avd” yani dönme fiili bazı kimseler tarafından kocaların eşlerini kendilerine tekrar helal kılmak için zihârlarını bozmaları anlamında değil, haramlığın tahakkuk etmesi için zihâr sözünün, yani “Sen bana artık anam(ın sırtı)

⁴¹ Mâturîdî, *Te'vîlât*, XV, 20-21.

⁴² Mü'min, 40/16.

⁴³ Mâturîdî, *Te'vîlât*, XIII, 28.

⁴⁴ Mâturîdî, *Te'vîlât*, II, 210-211.

⁴⁵ Mâturîdî, *Te'vîlât*, XIV, 195.

⁴⁶ Mücâdele, 58/3.

gibisin!” sözünün tekrar söylenilmesi şeklinde yorumlanmıştır. Onların âyetten anladıklarına göre haramlık, zihâr sözünün ilk söylenmesi ile değil, âyette geçen “...sonra söylediklerine dönenlerin/söylediklerini tekrar edenlerin...” ifadesinden dolayı ikinci defa söylenilmesi ile sâbit olur. Mâturîdî'ye göre her ne kadar âyette kullanılan lafzın zâhir anlamı dil açısından böyle bir te'vîle ihtimal taşısa da o, icmâa ve şer'î bazı usûle aykırı olduğu gerekçesi ile bu te'vîli doğru kabul etmez. İcmâa aykırı olmasının sebebi ise âyet ile kastedilen anlamın bu olmadığına herkesin ittifak etmiş olmasıdır.⁴⁷

Mâturîdî'nin icmâa ve Kur'ân'a aykırı olan te'vîlleri reddettiğine bir başka örnek, “Kıyametin bilgisi ona aittir. Onun bilgisi dışında hiçbir ürün kabuğundan çıkmaz, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz. Onlara ‘Bana koştüğünüz ortaklar nerede?’ diye seslendiği gün ‘Sana, buna bizden hiçbir şahit olmadığımı arz ederiz.’ derler.”⁴⁸ meâlindeki âyet hakkında Bâtınîlerin yaptıkları te'vîldir. Bâtınîlerin yorumlarına göre burada “es-sâ'a” ve “el-kıyâme” gibi isimler ile kast edilen, kendi mezheplerince inandıkları “kâimü'z-zamân” olan kişidir ve o vakti gelince ortaya çıkacaktır. Mâturîdî bu yorum hakkında şöyle der: “Bu iddialar, Kur'ân'da beyan edilen bilgilere ve yer ile gök ehlinin icmâlarına aykırıdır.”⁴⁹

1.6. Şer'î Asıllar ile Çelişmemesi

Mâturîdî Kur'ân ve sünnetten elde edilen şer'î asıl tabir ettiği birtakım ilke ve prensiplere aykırı yorumları reddeder. Ona göre zihâr âyetindeki⁵⁰ “avd” fiilinin zihâr sözünün tekrar edilmesi anlamına geldiği şeklindeki yorum şer'î asıllara aykırı olduğu için doğru değildir. Çünkü alışveriş, talâk, köle âzâdı, kiralama vb. konularda haramlık, sözün tekrar edilmesine değil, ilk söylenişine bağlıdır. Zihârda da haramlığı gerektiren şey, zihâr sözünün tekrar edilmesi değil, ilk defa söylenmesidir. Bu durumda haramlığı sözün ilk söylenişine değil de haramlığı gerektiren sebebin tekrar edilmesine bağlamak, şer'î asıllara muhâlefet anlamı taşımaktadır. Bu ilkeye bağlı olarak o, Şâfiî'nin süt emmede haramlığı ilk emmeye değil de emme fiilinin birkaç defa tekrar edilmesine bağlaması görüşünü de geçersiz kabul etmektedir.⁵¹

“Rumlar, (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Hâlbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Emir Allah'ındır. O gün müminler Allah'ın yardımıyla

⁴⁷ Mâturîdî, *Te'vîlât*, XV, 20-26.

⁴⁸ Fussilet, 41/47.

⁴⁹ Mâturîdî, *Te'vîlât*, XIII, 149.

⁵⁰ “Kadınlarından zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin, eşleriyle ilişkiye girmeden önce bir köleyi hürriyetine kavuşturmaları gerekir.” Mücâdele, 58/3.

⁵¹ Mâturîdî, *Te'vîlât*, XV, 20-26.

sevineceklerdir.”⁵² meâlindeki Rûm sûresinin ilk âyetlerinde bahsedilen “Allah’ın yardımı” bazı müfessirler tarafından Farslara karşı Rumlara yardım edilmesi şeklinde te’vîl edilmiştir. Mâturîdî söz konusu te’vîlin doğru olmadığını belirtmektedir. Çünkü savaşıyan iki taraf da kâfir olduğu için onların fiilleri de masiyetten ibarettir. Masiyet olan fiil hakkında “Allah’ın yardımı” ifadesinin kullanılması ise mümkün değildir. Bu ifade ancak tâat içeren fiiller hakkında kullanılabilir. Mâturîdî’ye göre âyetteki “Allah’ın yardımı” ifadesinin doğru te’vîli Hz. Peygamber’e risâletini ve doğruluğunu ispat için verilen âyet yani mucize olmalıdır. Mü’minlerin sevinmesinin sebebi de Rumlara Farsları yenmeleri değil, Hz. Peygamber’e verilen mucizedir.⁵³

1.7. Dinin Genel Hedef ve Maksatları ile Çelişmemesi

Mâturîdî dil açısından mümkün ve muhtemel olsa da dinin maksatlarına aykırı gördüğü yorumları reddeder. Bakara sûresi 54. âyette yer alan “...Onun için yaratıcınıza tevbe edin de nefislerinizi öldürün.” emri, her ne kadar te’vîl ve tefsir ehli tarafından icmâ ile hakiki manada yorumlandıysa da bu şekilde bir te’vîl doğru değildir. Çünkü ona göre âyette söz konusu edilen “öldürme emri” İsrâiloğullarının tevbe edip Allah’a boyun eğmesinden sonra gelmiştir. Oysa dinde öldürme emri yalnızca kâfirler için söz konusudur. Müslüman olduklarında ise onların öldürülmeleri câiz olamaz. Aksi takdirde peygamber gönderilmesi din için değil, öldürme amacına matuf olur ki bu, dinin gerçekleştirmek istediği hedeflere ve gayelere aykırıdır. O halde âyette sözü edilen öldürmeden kasıt gerçek anlamda kendilerini öldürmeleri değil, tevbe etmeleri, Allah’a ibâdet ve tâat ile sıkıntı ve zorluklara katlanma hususlarında olanca güçlerini sarf etmeleri olmalıdır.⁵⁴

1.8. Allah Hakkında Mümkün Olmayan Bir Husus İçermemesi

Mâturîdî’nin belirttiğine göre bazı kelamcılar “Asıl sefih olanlar (akılsız ve ahlak olanlar) kendileridir.”⁵⁵ ifadesini, Allah tarafından müminler adına münafıklara verilen bir cevap olarak şetm (hakaret ve sövğu) anlamına geldiğini söylemektedirler. Bu kelamcılara göre “şetm”, Allah için mekr, keyd, istihzâ, hıdâ‘ vb. fiillerde olduğu gibi her ne kadar ibtidâen câiz olmasa da münafıkların başlattığı bir sataşmaya cevap olarak mümkündür. Mâturîdî ise bu şekilde bir açıklamayı uygun görmez. Çünkü başkasına sövğu ifadesi kullanan, bu fiilinden dolayı kınanır.

⁵² Rûm, 30/1-5.

⁵³ Mâturîdî, *Te’vîlât*, XI, 151-152, 157.

⁵⁴ Mâturîdî, *Te’vîlât*, I, 127-129.

⁵⁵ Bakara, 2/13.

Zira şetm, sefihlere ait bir davranıştır. Dolayısıyla bu şekilde bir te'vîl Allah hakkında câiz değildir.⁵⁶

Teğâbün sûresine adını veren “yevmü't-teğâbün”⁵⁷ ifadesini bazı müfessirler şu şekilde açıklamışlardır: Her kâfirin cennette bir köşkü, evi ve ailesi vardır. Bunlar cehenneme gidince müminler onların saraylarına ve ailelerine vâris olacaklardır. İşte teğâbün/alıdanmadan kastedilen şey budur. Mâtürîdî, Allah'ın kâfirlerin cennete gitmeyeceklerini bildiği halde onlar için orada bir köşk kurmasını ihtimal dâhilinde görmediği için bu te'vîli doğru bulmaz. Çünkü böyle bir şey ancak geleceği bilmeyen ve abesle uğraşanların işidir. Allah ise bu tür işlerden münezzehdir.⁵⁸

“Şüphesiz Allah, kâfirlere lânet etmiş ve onlara alevli bir ateş hazırlamıştır. Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır. (Orada) ne bir dost, ne de bir yardımcı bulacaklardır.”⁵⁹ meâlindeki âyetler Mâtürîdî'ye göre Cehmiyye'nin cennet ve cehennemden yok olacağı ve bunların bir sonu olduğu şeklindeki görüşlerini reddetmektedir. Zira onlara göre cennet ve cehennemden bir sonu ve sınırı olmadığı kabul edilirse bunlar Allah'ın ilminin dışında kalır. Çünkü Allah'ın ilmi sonu olmayan varlıkları kapsamaz. Mâtürîdî'ye göre Cehmiyye'nin bu te'vîli geçersizdir ve onların âyeti böyle te'vil etmeleri Allah hakkındaki bilgisizliklerinden kaynaklanmaktadır. Zira sonlu ya da sonsuz olsun hiçbir şeyin Allah'ın bilgisi dışında kalması mümkün değildir.⁶⁰

1.9. Risâlet Görevini Zedeleyici Bir Husus İçermemesi

Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in risâlet görevine zarar verecek ve inkârcılar lehine delil teşkil edebilecek te'vîlleri kabul etmez. Örneğin, “Sana (Kur'ân'ı) okutacağız. Artık sen, Allah'ın dilediği hariç hiç unutmayacaksın.”⁶¹ meâlineki âyetlerde yer alan istisnâ ifadesinin (﴿﴾ ona bazı âyetlerin unutturulmasının mümkün olması şeklinde yorumlanmasının sahih bir te'vîl olmadığını ifade eder. Çünkü bu takdirde onun risâletini kabul etmeyenler kendisinden söz konusu âyetleri okumasını isterler, o da okuyamaz. Bu ise onların lehine, Hz. Peygamber'in aleyhine bir durum teşkil eder.⁶²

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 39.

⁵⁷ Teğâbün, 64/9.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, XV, 197.

⁵⁹ Ahzâb, 33/64-65.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, XI, 388-389.

⁶¹ A'lâ, 87/6-7

⁶² Mâtürîdî, *Te'vilât*, XVII, 169.

Hiz. Peygamber'in risâlet görevine zarar verdiği için Mâturîdî'nin reddettiği bir başka te'vîl "Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri yanından kovma!"⁶³ meâlindeki âyet hakkında tefsircilerin çoğunluğuna nispet ederek aktardığı yorumdur. Buna göre ashâb, Hiz. Peygamber'in meclisinde öne oturmak için yarışrlar ve erken gelip öne oturlardı. Toplumun ileri gelenleri bu durumdan rahatsız oldukları için Peygamber'den onları uzaklaştırmalarını ve kendileri için yakınında bir yer ayırmalarını istediler. Hiz. Peygamber de içinden bunu yapmayı geçirmiş ve bunun üzerine onu azarlamak ve ikaz etmek için söz konusu âyet inmiştir. Mâturîdî tefsircilerin bu te'vîlini reddeder. Çünkü bu şekilde bir te'vîl son derece çirkindir ve risâleti ortadan kaldıran bir durumdur. Onlar istemiş olsa bile Peygamber'in aklından bu şekilde bir düşünce geçirmiş olması kesinlikle imkânsızdır.⁶⁴

Bazı tefsircilerin "Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de (hürriyetine kavuşturarak) iyilikte bulunduğun kimseye, "Eşini nikâhında tut (onu boşama) ve Allah'tan sakın!" diyordun. İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun."⁶⁵ meâlindeki âyette bahsedilen Hiz. Peygamber'in içinde sakladığı şeyin Zeyd'in (ö. 8/629), eşi Zeyneb'i (ö. 20/641) boşaması isteği şeklinde yorumlanması da Mâturîdî'ye göre kabul edilemez bir te'vîldir. Çünkü Hiz. Peygamber'in bir taraftan Zeyd'e "Eşini boşama ve Allah'tan kork!" demesi, diğer taraftan da içinden "Keşke boşasa da onunla ben evlensem!" şeklinde bir düşünce saklaması imkânsızdır.⁶⁶

Mâturîdî yalnızca Hiz. Peygamber'in değil, diğer peygamberlerin de risâlet görevlerine zarar vereceğini düşündüğü te'vîlleri reddeder. Tahrim suresi 10. âyette bahsedilen Nûh ile Lût'un eşlerinin onlara yaptıkları ihâneti zinâ olarak açıklayan müfessirlerin te'vîlleri sahih kabul etmez. Çünkü peygamberler bu gibi utanç veren şeylerden ve ayıplardan korunmuşlardır. Bir kimse eşinin ve yakınlarının zina etmesinden dolayı ayıplanır ve kınanır. Bu ayrıca onların çocuklarının nesebini de zan altında bırakır. Bütün bunlar söz konusu te'vîlin doğru olmadığını göstermektedir. Ona göre bizim âyette bahsedilen hıyânetin ne olduğunu bilmemiz de gerekmemektedir. Bu husus ancak Peygamber'den gelecek mütevâtir bir delil ile bilinebilir.⁶⁷ Benzer şekilde Mâturîdî bazı tefsircilerin Yûsuf'un uzun süre zindanda

⁶³ En'âm, 6/52.

⁶⁴ Mâturîdî, *Te'vîlât*, V, 72-73.

⁶⁵ Ahzâb, 33/37.

⁶⁶ Mâturîdî, *Te'vîlât*, IX, 17.

⁶⁷ Mâturîdî, *Te'vîlât*, XV, 286.

bırakılmasını Allah'tan değil de kraldan yardım istediği için bir ceza olarak yorumlamalarını da imkânsız bularak reddeder.⁶⁸

1.10. Sahâbe Tasavvuruna Aykırı Bir Husus İçermemesi

Mâtürîdî sahâbe tasavvuruna aykırı bir husus içerdiğini ya da sahâbe hakkında olumsuz bir kanaate sebep olacağını düşündüğü te'vîlleri reddeder. Örneğin, bazı tefsircilere isnad ettiği bir yoruma göre bir grup müslüman Beytülmakdis'e yönelerek namaz kıldıktan sonra ölmüştür. Kible Kâbe'ye döndürülünce bazıları onlara acıyarak Beytülmakdis'e doğru kıldıkları namazların boşa gittiğini söylediler. Mâtürîdî sahâbe hakkındaki bu te'vîlin mümkün ve muhtemel olmadığını belirtir. Çünkü İslâm'a inanan, Allah ve Rasûlü'nün emrinin konumunu bilen kimselerin aklına bu şekilde bir düşünce gelmesi ve bu düşünce doğrultusunda hareket etmesi ona göre mümkün değildir. Bundan dolayı sahâbenin böyle bir soru sormaları ihtimal dâhilinde değildir. Ayrıca sahâbe Allah'ın emirlerine uyan, ona itaat eden, onu tasdik eden kimselerdi. Ölenlerin de iman üzere öldüklerini biliyorlardı. Dolayısıyla onların hallerinden şüphe etmeleri mümkün değildi.⁶⁹

1.11. Vâkıya Aykırı Olmaması

Mâtürîdî, vâkıya aykırı gördüğü âyet yorumlarını reddetmektedir. Örneğin Hasan Basrî (ö. 110/728) "Biz de onların hidâyetini arttırdık."⁷⁰ meâlindeki âyetin tefsirinde "Allah'ın hükümlerinden birisi de hidâyeti benimseyenin hidâyetini arttırmaktır." demektedir. Mâtürîdî'ye göre bu yorum doğru değildir. Çünkü doğru olsaydı, bir defa hidâyeti benimseyen kişinin artık inkâra düşmesinin mümkün olmaması gerekirdi. Vâkıya ve hakikat böyle olmadığına göre Hasan Basrî'nin bu yorumu doğru değildir.⁷¹

Benzer şekilde Mâtürîdî, âyetin nüzûl sebebi olarak gösterilen hadisenin vâkıya aykırı şekilde yorumlanmasını da reddetmektedir. Onun belirttiğine göre müfessirlerin çoğu "Sen (kötülüğü) en güzel davranışla sav. O zaman bir de bakacaksın ki, aranızda düşmanlık bulunan kişi size sıcak bir dost oluvermiş!"⁷² meâlindeki âyetin Hz. Peygamber ile Ebû Cehil (ö. 2/624) hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. Buna göre Allah burada Peygamber'ine Ebû Cehil'in kötülüklerine iyilikle karşılık vermesini emretmektedir. Mâtürîdî'ye göre bu ihtimal söz konusu

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VII, 311.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 263.

⁷⁰ Kehf, 18/13.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, IX, 22.

⁷² Fussilet, 41/34.

değildir. Çünkü Ebû Cehil'in âyette belirtildiği gibi Rasûlullah'a sıcak bir dost olma durumu müşâhâde edilmemiştir.⁷³

2. Mâtürîdî'ye Göre Âhâd Haberlerin Kabul Edilmesinin Şartları

Mâtürîdî'ye göre peygamberlerden bize ulaşan haberler iki türdür. Birincisi, yanlışları ve yalan söylemeleri ihtimal dâhilinde olan kişiler vasıtasıyla ulaşan haberlerdir. Mâtürîdî, bu tür rivâyetler hakkında haberi'l-vâhid,⁷⁴ haberi'l-âhâd,⁷⁵ haberi'l-ferd,⁷⁶ haberi'l-cfrâd,⁷⁷ haberi'l-hâs⁷⁸ tabirlerini kullanır. Bu haberlerin doğruluğunun araştırılması gerekir. Çünkü bu tür rivâyetleri aktaranlar, peygamberler gibi doğruluklarını kanıtlayacak ve masum olduklarını gösterecek delillere sahip değillerdir. Bu tür haberlerin, müctehidin ictihâdına göre ve râvîlerinin durumlarının incelenmesi sonucunda ağır basan tarafa göre amele konu edilmesi ya da terk edilmesi gerekmektedir. Mâtürîdî, yanlışla ihtimaline rağmen âhâd haberlerle amel edilmesine, bilgi edinme yollarının en üst seviyesi kabul ettiği duyularda da çeşitli nedenlerden dolayı yanlışmanın mümkün olmasını gerekçe gösterir. Mesela duyuların zayıflığı veya algılanacak nesnenin uzak ya da ince (latif) olması hislerde yanlışmaya sebep olabilmektedir. Buna rağmen hiç kimse duyularla amel etmeyi terk etmemektedir. Âhâd haberin en belirleyici vasıflarından biri, hakkında amel ya da terk konusunda tam bir kesinliğe ulaşamamasıdır. Netice itibarı ile âhâd haberlerin ya amele konu edilmesi ya da terk edilmesi gerekir.⁷⁹

Âhâd haberler kesinlik sağlamadığı için yanlışması yahut yalan söylemesi imkân dâhilinde olan kimselerden kendisine bir haber ulaşan kişiye düşen görev, işin hakikati ortaya çıkıncaya kadar tevakkuf etmesidir. Nitekim Hz. Süleyman, ancak Hüdhüd'ün kendisine getirdiği haberin doğruluğundan vahiy ya da kesin bilgi

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, XIII, 134.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 286; Mâtürîdî, *Te'vilât*, XIII, 376; XIV, 62-63, 70, vd.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 285; Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 342; XV, 236; XVII, 169, vd.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 342.

⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, XIII, 376.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 190.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, s. 85-86; *Te'vilât*, VI, 475. *Kitâbü't-tevhîd*'in dipnotunda *Kitâbü't-tevhîd*'in Cambridge nüshasının kenar notunda (hâmiş) “Bundan dolayı âhâd haberler hakkında ictehad neticesinde iki vecihten biri ile hüküm verilmesi gereklidir.” ifadesi, “Yani râvîlerinin durumlarının incelenmesi ve sâbit, kat'î delillere arz edilmesi suretiyle” şeklinde açıklanmıştır. *Kitâbü't-tevhîd*'in tercümesinde de bu anlam tercih edilmiştir. (Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, 9. bs., trc. Bekir Topaloğlu, İSAM yay., Ankara 2017, s. 49) Metnin bağlamı itibarı ile bu ifadeyi “terk ya da amel ile hüküm verilmesi” şeklinde de açıklamak mümkündür. Fakat ileride de görüleceği gibi Mâtürîdî'nin âhâd haberleri Kur'an sünnet, icmâ gibi kat'î delillere arz ettiği de bir vâkiadır.

sağlayan başka bir yolla emin olduktan sonra mektubunu Belkıs'a götürmesini ona emretmiştir.⁸⁰

İkinci kısım ise mütevâtir haberlerdir. Kendisine bu nitelikte bir haber ulaşan kişi, bu sözü, masum olduklarına açık deliller bulunan peygamberlerden bizzat duyduğu bir söz gibi kabul etmelidir. Çünkü söz konusu haberi bize ulaştıran kişilerin tek tek masum olduklarına dair delil bulunmuyorsa da tamamının naklettikleri haber tevâtür seviyesine ulaşınca, her birinin doğru söylediği ortaya çıkar ve hepsinin birden yalan söylemeyecekleri sâbit olur.⁸¹

Bazı açıklama ve uygulamalarından yola çıkarak tespit ettiğimiz kadarıyla Mâturîdî'nin âhâd haberlerin kabul edilebilmesi için öne sürdüğü şartları şunlardır:

2.1. Haber-i Vâhidin Arap Dili Kurallarına Aykırı Olmaması

Mâturîdî'nin *Te'vilât* ve *Kitâbü't-tevhîd*'inde Arap diline aykırı olduğu için reddettiği bir haber-i vâhid tarafımızdan tespit edilememiştir. Aynı şekilde onun Arap diline aykırı olan haber-i vâhidlerin reddedilmesi gerektiğine dâir teorik bir açıklaması da tespit edilememiştir. Fakat hem onun mensubu bulunduğu Hanefî ilim geleneğinde hem de hadisçilerin usûlünde Arap dili kurallarına aykırı olan âhâd haberler reddedilmektedir. Ayrıca Mâturîdî, Hz. Peygamber'in Arapların en fasîhi ve bütün insanların en bilgilisi olduğunu ifade etmektedir.⁸² Bu yüzden onun, Arap dili kurallarına aykırı olarak rivâyet edilen bir haberin Hz. Peygamber'e âit olamayacağı düşüncesinde olduğunu çıkarım yoluyla söylememiz mümkündür.

2.2. Kur'ân'ın Nassına Aykırı Olmaması

Semerkandî (ö. 539/1144), *Te'vilât* şerhinde Mâturîdî'den naklen şöyle demektedir:

“Ashâbımız yani Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed âhâd haberlerin Kitâb, mütevâtir sünnet ve icmâ gibi asıllara arz edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bundan dolayı biz de umûm belvâda vârid olarak ümmet içinde mu'tâd hale gelmiş şeylere muhâlif olan bütün haberlerde tevakkuf etmenin zorunlu olduğunu söyleriz.”⁸³

Bu teorik açıklamanın yanı sıra Mâturîdî'nin bazı uygulamalarında da Kur'ân'ın açık beyanına (nassına) aykırı gördüğü rivâyetleri reddettiği görülmektedir. Mesela Mâturîdî, Allah üzerine ayağını koyana kadar cehennemin

⁸⁰ Mâturîdî, *Te'vilât*, X, 378-379.

⁸¹ Mâturîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, s. 85-86.

⁸² Mâturîdî, *Te'vilât*, II, 62.

⁸³ Semerkandî, *Şerhu Te'vilâti'l-Kur'ân*, 40a.

daha fazla kişi isteyeceğini bildiren Ebû Hureyre'den (ö. 58/678) rivâyet edilen hadis hakkında şöyle der: “Bu rivâyet fâsiddir... ve Kur’ân’ın, ‘O’nun benzeri hiçbir şey yoktur.’⁸⁴ şeklindeki nassına (açık beyanına) da aykırıdır.”⁸⁵

2.3. Akli Delillere Aykırı Olmaması

Cehennem, Allah’ın ayağını koyması ile dolacağını bildiren Ebû Hureyre hadisi hakkında Mâturîdî şöyle demektedir: “Bu rivâyet, fâsiddir ve teşbih bildirmektedir. Hâlbuki teşbihin batıl olduğuna dair akli deliller mevcuttur. O halde akli delillere aykırı olarak gelen her haberin reddedilmesi vaciptir.”⁸⁶ Bununla birlikte akli deliller ifadesiyle onun tam olarak neyi kastettiği açık değildir. Her ne kadar kastının ne olduğu tam manası ile anlaşılmıyorsa da “akli deliller” ifadesi ile onun şahıslara, toplumlara, zaman ve mekâna göre değişiklik göstermeyen delilleri kastettiği söylenebilir. Mâturîdî başta olmak üzere kelamcılarının literatüründe “akli deliller” kategorisinde öncelikle Allah’ın, yaratılmışlığı çağrıştıracak her türlü anlayış ve düşünceden uzak tutulmasının akli bir zorunluluk olduğu ilkesi vardır.

2.4. Sünnete Aykırı Olmaması

Te’vilât şârihi Semerkandî’nin naklettiğine göre Mâturîdî şöyle demektedir: “Ashâbımız (Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed) âhâd haberlerin Kitâb, sünnet ve icmâ gibi asıllara arz edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.”⁸⁷ Âhâd haberlerin sünnete aykırı olmaması şartına yönelik bu teorik açıklamasının yanı sıra Mâturîdî’nin zaman zaman söz konusu kuralı rivâyetlere de uyguladığı görülmektedir. Mesela hırsızlıkta el kesme cezasına konu olan malın değerinin ne kadar olması gerektiği hususunda Kur’ân’da bir açıklama bulunmamaktadır. Âlimler çalınan malın değerinin en az çeyrek dinar, on dirhem veya bir dinar olması gerektiğini öne sürerek ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda her grubun görüşüne delil teşkil edecek farklı rivâyetler bulunmaktadır. Mâturîdî söz konusu rivâyetleri tek tek değerlendirerek sünnete göre hırsızlıkta el kesme cezasına konu olan malın değerinin en az on dirhem olması gerektiği sonucuna ulaşır.⁸⁸

2.5. İcmâa Aykırı Olmaması

Semerkandî’nin Mâturîdî’den aktardığına göre Hanefî mezhebinin kurucu imamı, âhâd haberlerin arz edilmesi gerektiği asıllardan birinin icmâ olduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁹ Çünkü icmâ kesin bir delil, haber-i vâhid ise hata ihtimali

⁸⁴ Şûrâ, 42/11.

⁸⁵ Mâturîdî, *Te’vilât*, XIV, 113.

⁸⁶ Mâturîdî, *Te’vilât*, XIV, 113.

⁸⁷ Semerkandî, *Şerhu Te’vilâti’l-Kur’ân*, 40a.

⁸⁸ Mâturîdî, *Te’vilât*, IV, 220-223.

⁸⁹ Semerkandî, *Şerhu Te’vilâti’l-Kur’ân*, 40a.

bulunmakla birlikte ameli gerekli kılan bir delildir. O halde âhâd haberlerin icmâa aykırı olduğu durumlarda terk edilmesi gereklidir.⁹⁰ Mâturîdî'ye göre ümmetin Kitâb ve sünnette aksi şekilde yer aldığını bildikleri bir konuda ittifak etmeleri mümkün değildir. Zira bu durumda hepsinin birden Kitâb ve sünneti terk etmiş olmaları gerekir ki böyle bir şey mümkün değildir.⁹¹

2.6. Allah Hakkında Tasavvuru Mümkün Olmayan Bir Husus İçermemesi

Mâturîdî, sonradan ilim sahibi olmak (hudûs) veya ilminde değişiklik meydana gelmek (bedâ) gibi Allah hakkında tasavvuru mümkün olmayacak manalar taşıyan rivâyetleri sened tenkidine girişmeden doğrudan reddeder. Onun belirttiğine göre ilk duyulduğu anda hitâbın umûm ifade ettiğini savunan bir grup, görüşlerinin doğruluğuna “Mûsâ, kavmine ‘Allah bir sığır kesmenizi emrediyor.’ deyince onlar ‘Bizimle alay mı ediyorsun?’ demişlerdi. O da ‘Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım’ demişti.”⁹² meâlindeki âyeti delil olarak göstermişlerdir. Çünkü Allah İsrâiloğullarına bir sığır kesmelerini emretmiş, fakat nasıl bir sığır kesilmesi gerektiğini hitâb sırasında değil, onlar sorduktan sonra açıklamıştır. Onlara göre bu durum, hitâbın umûm ifade ettiğini göstermektedir. Söz konusu kimseler görüşlerinin doğruluğuna Hz. Peygamber’den rivâyet edilen “İsrâiloğulları en düşük seviyedeki bir sığırı bile kesselerdi yeterli olacaktı. Fakat onlar kendi kendilerine işi zora sokmuşlar, Allah da onların işini zorlaştırmıştır.”⁹³ hadisini de delil olarak göstermektedir. Mâturîdî söz konusu grubun hem âyet hakkındaki te’villerini hem de aktardıkları rivâyeti doğru bulmayarak şöyle demektedir:

“Fakat bu doğru (sahih) değildir. Çünkü sözü edilen görüş, Allah’ın emrinde sonradan değişiklik (hudûs) ve düzeltme (bedâ) meydana geldiği iddiası taşımaktadır ki bu, küfürdür. Böyle bir sözü bırakın bir peygamberi, sıradan bir müslümanın bile söylemesi mümkün değildir.”⁹⁴

İçeriğinde Allah’ın yaratılmışlardan birine benzetilmesi (teşbîh) sonucunu doğuracak hususlar bulunan âhâd rivâyetleri de Mâturîdî doğrudan reddeder. Mesela bazı tefsircilerin Ebû Hüreyre’den rivâyet ettikleri “Allah üzerine ayağını koyuncaya

⁹⁰ Semerkandî, *Şerhu Te’vilâti’l-Kur’ân*, 1b.

⁹¹ Mâturîdî, *Te’vilât*, I, 333-334.

⁹² Bakara, 2/67.

⁹³ Ebû Osmân Sa’îd b. Mansûr b. Şu’be el-Horasânî, *Sünenü Sa’îd b. Mansûr*, 1. bs., thk. Sa’id b. Abdullah Âli Hamîd, *Dâru’s-samî’î*, Riyâd 1993, II, 565. Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, VI, 362.

⁹⁴ Mâturîdî, *Te’vilât*, I, 153-154.

kadar cehennem daha fazlasını ister.”⁹⁵ hadisini bu gerekçeyle de sahih kabul etmez ve şöyle der: “Bu rivâyet fâsiddir ve teşbîh bildirmektedir.”⁹⁶

2.7. Peygamber Tasavvuruna ve İsmet Sıfatına Aykırı Bir Husus İçermemesi

Mâturîdî'nin rivâyet değerlendirmelerinde ismet sıfatı ile bağdaştırılması mümkün olmayan rivâyetler uygun bir anlama te'villeri mümkün ise te'vil edilir, mümkün değilse reddedilir. Onun, nübüvvet ve ismetin rivâyetlerle ilişkisi bağlamında belirlediği temel kriteri ifade eden sözleri şunlardır:

“Kim, bazı âyetleri taşıdıkları anlamdan döndürmek (sarf) ve te'vil etmek suretiyle ya da rivâyet ettiği bir hadis ile Allah Rasûlü'nden ismet sıfatını kaldırmak isterse onun te'vilini de rivâyet ettiği haberi de kabul etmeyiz ve o haberin yalan olduğuna şahitlik ederiz. Rivâyet ettiği haberin başka bir anlamının olması da mümkündür. Râvînin, hadisi taşıdığı anlamdan başka bir şekilde rivâyet etmesi câiz değildir.”⁹⁷

Bu ilkeye bağlı olarak Mâturîdî, müşriklerin “Bizim ilahlarımızı selamlamadığın sürece senin hacer-i esvedi selamlamana izin vermeyiz” dediklerini, Hz. Peygamber'in de “Gördünüz değil mi Lât'ı, Uzzâ'yı ve diğer üçüncüsü Menât'ı?”⁹⁸ meâlindeki âyetleri okurken şeytanın ona “Bunlar büyük, geniş kanatlı beyaz deniz kuşlarıdır. Onların da şefâati umulur.” sözlerini telkin ettiğini bildiren rivâyetleri, ismet sıfatını ortadan kaldıracağı için reddetmektedir. Mâturîdî'ye göre bunların hepsi yanlış ve hayal ürünü şeylerdir. Çünkü Hz. Peygamber küçükken bile putların yanında dolaşmazdı. Müşrikler onun çocukluğunda bile putlara yaklaştığını görmemişlerdi. Öyleyse vahiy geldikten ve peygamber olduktan sonra onun putları selamlamasını ümit etmeleri asla mümkün değildir. Yine müşriklerin ona inanmaları için bazı müminleri yanından uzaklaştırmalarını istemelerini, onun da bunu içinden geçirdiğini, bunun üzerine “Neredeyse seni kandırıp vahyettiklerimizden saptıracaklardı.”⁹⁹ âyetinin indiğini bildiren rivâyeti de aynı gerekçe ile reddetmektedir.¹⁰⁰

⁹⁵ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, 1. bs., nşr. Muhammed Muhammed Tâmir, Dâru'l-Beyâni'l-Arabî, yy. 1426/2005 “Tevhîd”, 25; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed b. Nizâr Temîm-Heysen b. Nizâr Temîm, Dâru'l-Erkam, Beyrut ts. “Cennet”, 35.

⁹⁶ Mâturîdî, *Te'vilât*, XIV, 113.

⁹⁷ Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, 332.

⁹⁸ Necd, 53/19-20.

⁹⁹ İsrâ, 17/73.

¹⁰⁰ Mâturîdî, *Te'vilât*, VIII, 332-333; Rivâyet için bkz. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân fi te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1. bs., thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, yy. 1420/2000 XVII, 507. Söz konusu

Mâturîdî, Hz. Peygamber'in âyeti yanlış anladığı anlamını içeren rivâyetleri de kabul etmemektedir.¹⁰¹ Örneğin, rivâyete göre Abdullah b. Übey (ö. 9/631) öldüğünde Allah Rasûlü onun cenaze namazını kılmak istemiş, Hz. Ömer (ö. 23/644) elbisesinden tutarak "Allah sana bunu emretmedi. 'Onlar için bağışlanma iste ya da isteme; onlar için yetmiş kere bağışlanma dilesen bile Allah onları bağışlamayacaktır.'¹⁰² buyurdu" demiştir. Hz. Peygamber ona "Rabbim beni serbest bıraktı, ister yap ister yapma!" dedi. Bazı rivâyetlerde Hz. Ömer "Bağışlama isteme! Çünkü Allah sana bunu yasaklamıştır." demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Ey Ömer! Yetmiş bir defa bağışlanma istemeyeyim mi?" ya da buna benzer bir söz söylemiş ve 'Allah'tan onların bağışlanmalarını istesen de istemesen de birdir. Allah onları asla bağışlamayacaktır.'¹⁰³ ayeti inmiştir. Mâturîdî söz konusu rivâyet hakkında şunları söylemektedir:

"Bu(nun gerçek olma ihtimali) uzaktır. Allah Rasûlü ayetten serbest bırakma/tahyîr hakkı olduğunu anlayacak, Ömer de onu engelleyecek! Bir defa bu âyetten tahyîr (tercih hakkı) anlamının anlaşılması ya da âyetten istiğfârın sayısının belirlenmesi anlamının çıkarılması (tahdîd) veya bu ayetin Münâfikûn suresindeki âyet ile nesh edilmiş olması mümkün değildir. Çünkü bu âyet tehdit anlamındadır. Tehdidin ise neshe ihtimali yoktur."¹⁰⁴

Mâturîdî, diğer peygamberlerin risâlet görevine ve ismet sıfatına zarar vereceğini düşündüğü çok sayıda rivâyeti de reddetmektedir. Örneğin, Yakûb'un Yûsuf'a önce gündüz görülen rüyanın bir mana ifade etmediğini söyleyip daha sonra yanlarında kimse yokken rüyayı tabir ettiğini ve bunu kimseye anlatmamasını tenbihlediğini,¹⁰⁵ Süleyman peygamberin Belkıs'ın bacağına görebilmek için billur köşk yaptırdığını,¹⁰⁶ elbisesini rüzgâr alıp götürdüğü için Mûsâ'nın avret mahallinin

rivâyetin dirâyet ve rivâyet yönünden batıl olduğunu ispat eden bir çalışma için bkz. Avîd b. İyâd b. Âyid, *es-Seyfü'l-meslûl fi'z-zebbi 'ani'r-Rasûl*, 1. bs., Mekke 1414/1994, s. 93-191.

¹⁰¹ Mâturîdî, *Te'vilât*, VI, 420-421. Bu rivâyet Buhârî ve Müslim gibi kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. Buhârî, "Tefsîr", 9; Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 25. Rivâyetin sahih isnâdlarla nakledilmiş olmasının Mâturîdî için bir sorun teşkil etmediği anlaşılmaktadır.

¹⁰² Tevbe, 9/80.

¹⁰³ Münâfikûn, 63/6

¹⁰⁴ Mâturîdî, *Te'vilât*, VI, 420-421. Bu rivâyet Buhârî ve Müslim gibi kaynaklarda yer almaktadır. Bkz. Buhârî, "Tefsîr", 9; Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 25. Rivâyetin sahih isnâdlarla nakledilmiş olmasının Mâturîdî için bir sorun teşkil etmediği anlaşılmaktadır.

¹⁰⁵ Mâturîdî, *Te'vilât*, VII, 271.

¹⁰⁶ Mâturîdî, *Te'vilât*, X, 389-390. Rivâyet için bkz. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfîî, *ed-Dürü'l-mensûr*, Dâru'l-fıkr, Beyrut ts., VI, 363,

İsrâiloğulları tarafından görüldüğünü,¹⁰⁷ İbrâhim'in üç defa yalan söylediğini,¹⁰⁸ Dâvûd'un bir kadına ısrarla baktığını ve öldürülsün diye kocasını savaşa gönderdiğini,¹⁰⁹ Nûh ile Lût'un eşlerinin yaptıkları hıyanetin zinâ olduğunu¹¹⁰ bildiren rivâyetleri risâlet görevine ve ismet sıfatına zarar verdiği gerekçesiyle reddetmektedir.

2.8. Sahâbe Tasavvuruna Aykırı Bir Husus İçermemesi

Mâturîdî'ye göre Kur'ân'da haklarında övgü dolu ifadeler bulunduğu ve Allah kendilerinden hoşnut olduğunu bildirdiği için¹¹¹ sahâbenin adaleti Kur'ân ile sâbittir. Sahâbeyi öven âyetlere göre onlara uymak ve onları taklit etmek vaciptir. Sahâbiler Hz. Peygamber'den bir hadis rivâyet ettiklerinde onunla amel etmek vaciptir, onların rivâyetlerini terk etmek ise câiz değildir.¹¹² Sahâbe, dinin kendilerinden öğrenildiği kişiler oldukları için onlara muhalefet edilmesi doğru değildir.¹¹³

Mâturîdî, sahâbe tasavvuruna aykırı gördüğü rivâyetleri çoğu zaman sened tenkîdi yapma ihtiyacı hissetmeden doğrudan reddeder. Kimi zaman da metnin geçirdiği târihî sürecin farkında olduğunu göstererek sahâbe tasavvuru ile uyuşmayan kısımları râvîler tarafından yapılmış ilâveler olarak değerlendirir. Örneğin, ensârın muhâcirlere karşı “Sizden daha üstünüz!” diyerek övündüklerini bildiren rivâyet hakkında şöyle der:

“Bu haberde ensâra yakışmayan sözler ve onların Allah Rasûlü'nde bulunduğunu zannettikleri bazı şeyler zikredilmektedir. Benzer şekilde onların ‘Biz sizden üstünüz!’ şeklinde iftiharları nakledilmektedir. Ensârın ağzından bu şekilde bir söz çıkması mümkün değildir. O halde bu, ya hadisin sahih olmadığını ya da (hadise) onlardan çıkması mümkün olmayan bazı ilâveler yapıldığını göstermektedir.”¹¹⁴

¹⁰⁷ Mâturîdî, *Te'vilât*, XI, 390-391. Rivâyet için bkz. Buhârî, “Gusl”, 20; Müslim, “Hayz”, 75, “Fezâil”, 155, 156.

¹⁰⁸ Mâturîdî, *Te'vilât*, X, 308; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 153; Buhârî, “Enbiyâ”, 10; Müslim, “Fezâil”, 154.

¹⁰⁹ Mâturîdî, *Te'vilât*, XII, 233-234. Detaylı bilgi için bkz. Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3. bs., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1420, XVI, 377-385.

¹¹⁰ Mâturîdî, *Te'vilât*, XV, 276.

¹¹¹ “(İslâm'a girmede) öne geçen ilk muhacirler ve ensar ile onlara güzellikle tâbi olanlar var ya, Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır.” Tevbe, 9/100.

¹¹² Mâturîdî, *Te'vilât*, VI, 441.

¹¹³ Mâturîdî, *Te'vilât*, I, 399.

¹¹⁴ Mâturîdî, *Te'vilât*, XIII, 187.

Bazı müfessirlerin rivâyetine göre Hz. Ali (ö. 40/661) ile Hz. Osman (ö. 35/656) arasında çıkan bir arazi anlaşmazlığında Hz. Peygamber, Ali lehine hüküm verince Osman'ın kavmi “Ne de olsa Amcasının oğlu! Ona göre Ali senden daha değerli! Bu yüzden senin aleyhine, onun da lehine hükmetti.” derler. Mâturîdî sahâbe tasavvuruna aykırı gördüğü için söz konusu rivâyeti reddeder. Ona göre hem Hz. Osman'ın hem de kavminin Peygamber hakkında akıllarından böyle bir düşünce geçirmeleri mümkün değildir.¹¹⁵

Bir kısım müfessirlerin Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) oğlu Abdurrahman'ın, (ö. 53/673) anne ve babasına isyan ederek İslâm'ı kabul etmediğini ve onlara çirkin sözler söylediğini bildiren rivâyeti Mâturîdî sahih kabul etmez. Çünkü ona göre Abdurrahman gibi önde gelen bir sahâbinin bu şekilde sözler sarf etmesi mümkün değildir.¹¹⁶

Mâturîdî, Hz. Peygamber'in eşleri hakkında sû-i zanna sebep teşkil edecek her türlü rivâyeti de sened tenkidine başvurmadan reddeder. Örneğin, “Ey Peygamber! Eşlerine şöyle de; ‘Eğer dünya hayatını ve süslerini istiyorsanız gelin, size bir şeyler vereyim ve sizi güzellikle salıvereyim.’”¹¹⁷ meâlindeki âyetin iniş sebebi olarak bir kısım tefsirciler henüz Hz. Peygamber hayatta iken onların kendilerine eşler seçmeye başlamasını göstermişlerdir. Bu müfessirlere göre söz konusu âyetin iniş sebebi Hz. Peygamber'in eşlerinin bu davranışlarını kınamak ve ayıplamaktır. Mâturîdî, Hz. Peygamber'in eşlerinden bu şekilde bir davranışın söz konusu olamayacağı ve bunun onlar hakkında sû-i zanna sebep olacağı gerekçesiyle ilgili rivâyetleri reddetmektedir.¹¹⁸

2.9. Ümmetin Uygulamasına Aykırı Olmaması

Mâturîdî ümmetin uygulamasına aykırı olması durumunda rivâyetleri ya te'vîl etmekte ya da sahih olmadıklarını ifade etmektedir. Örneğin, Muâz'dan (ö. 17/638) yapılan bir rivâyete göre Hz. Peygamber onu Yemen'e gönderdiğinde ergenlik çağına ulaşmış kadınlardan da cizye almasını emretmiştir. Mâturîdî'nin söz konusu rivâyet hakkında getirdiği izahlardan birine göre ümmetin uygulaması bunun aksi yönde olduğu için bu rivâyet sahih (mahfûz) değildir. Çünkü ümmet, kadınlardan cizye alınmaması hususunda ittifak etmiştir. Şâyet söz konusu rivâyet mahfûz olsaydı, bunun gereği ile amel edilirdi.¹¹⁹

¹¹⁵ Mâturîdî, *Te'vilât*, X, 186-187.

¹¹⁶ Mâturîdî, *Te'vilât*, XIII, 363.

¹¹⁷ Ahzâb, 33/28.

¹¹⁸ Mâturîdî, *Te'vilât*, XI, 331.

¹¹⁹ Mâturîdî, *Te'vilât*, VI, 338-339.

3. Mâtürîdî'ye Göre Te'vîl ve Âhâd Haberlerin Hükümü

Mâtürîdî'ye göre te'vîl de âhâd haberler de makbûl ve merdûd şeklinde iki kısma ayrılır. Mâtürîdî kesinlik bildirmedikleri için âhâd haberler ve te'vîllerin kabul edilebilmelerini kendilerinden daha kuvvetli olan birtakım unsurlar ile çelişmemelerine bağlamıştır. Onun düşüncesinde te'vîl, gerekli şartları taşıması ve makbûl olması durumunda murâd-ı ilâhînin mahiyetine yönelik kesinlik değil, zan ifade eder. Buna karşılık tefsir ise murâd-ı ilâhînin ne olduğu hakkında kesin bilgi verir. Aynı şekilde gerekli şartları taşıması durumunda âhâd haberler kaynağına nispetinin sıhhati açısından kesinlik değil zan, mütevâtir haberler ise kesinlik bildirir. Mâtürîdî, deliller arasında bir hiyerarşi gözetmekte ve bu hiyerarşinin temel unsurunu kat'iyet ve zan olarak belirlemektedir. Onun düşüncesinde âyetlerin manasının kesinliği bakımından tefsir ile hadislerin kaynağına nispetinin kesinliği açısından mütevâtir haberin aynı konumda olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde âyetlerin muhtemel anlamlarını tespit açısından te'vîl, hadislerin kaynağına nispetini zann-ı gâlib ile tespit açısından âhâd haberlere denk düşmektedir.

Mâtürîdî'ye göre amel yani pratik hayat ile ilgili konularda âhâd haberler delil teşkil ederler ve bunların gereğince amel edilir. Buna karşılık onun şehâdet diye nitelediği kesin bilgi gerektiren iman ve benzeri konularda haber-i vâhidler kabul edilmez. Örneğin Mâtürîdî "Sûra üflendiği zaman..."¹²⁰ meâlindeki âyette bahsedilen sûrun gerçek anlamda değil, temsîlî anlamda kullanıldığını belirtir. Ona göre her ne kadar bazı rivâyetlerde sûrdan bahsediliyorsa da bunlar âhâd haber oldukları için sûr ve nâkûrun mahiyeti hakkında kesin bir yargıda bulunulamaz. Çünkü sûr ya da nâkûrun hakikatinin ne olduğu şehâdetin konusudur.¹²¹

4. Mâtürîdî'nin Te'vîl ve Âhâd Haberleri Reddetmek İçin Kullandığı Tabirler

Mâtürîdî'nin doğru kabul etmediği te'vîlleri ve sahih bulmadığı rivâyetleri reddetmek için kullandığı tabirler hemen hemen aynı ifadelerden oluşmaktadır. Mâtürîdî, hadisçilerin makbûl olmayan hadisler hakkında kullandıkları zengin terminolojiye fazla rağbet göstermemektedir. Bu bağlamda hadisleri reddetmek için zaman zaman sahih değil,¹²² sâbit değil,¹²³ kezzib (yalan)¹²⁴ gibi hadis terimlerine başvursa da söz konusu terimlerin onun kullanımında hadisçilerde olduğu gibi sened merkezli bir sıhhat ve zayıflık anlayışını yansıttığını

¹²⁰ Müddessir, 74/8.

¹²¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, XVI, 239.

¹²² Mâtürîdî, *Te'vilât*, XIII, 187; XV, 197.

¹²³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 417; XV, 276.

¹²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 271; VIII, 332; IX, 17; Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, s. 247.

söylemek mümkün değildir. Çünkü Mâturîdî son derece nadir örnekler dışında hadisleri yalnızca muhtevâları bakımından tenkit etmektedir.¹²⁵ Üstelik sened tenkidine değindiği sınırlı sayıda örnekte de yalnızca bununla yetinmemekte ve sened tenkidini muhtevadan hareketle ulaştığı sonucu destekleyici mahiyette kullanmaktadır. Ayrıca muhaddisler tarafından sahih kabul edildiği halde muhtevâlarında problem tespit ettiği bazı rivâyetleri de reddetmektedir.

Mâturîdî, hadisin senedinde kopukluk bulunduğunu bildiren ifadeleri nadir olarak kullansa da bu hem onun genel tavrını yansıtmaktan uzaktır hem de muhatabını kendi terminolojisi ile eleştirme amacı gütmektedir. Te'vîlleri ve âhâd haberleri reddetmek için hadisçilerden farklı olarak kullandığı diğer tabirler fâsîd,¹²⁶ muhâl,¹²⁷ hayâl,¹²⁸ imkânsız,¹²⁹ muhtemel değil,¹³⁰ ba'îd¹³¹ ve benzeri ifade kalıplarından oluşmaktadır. Sonuç olarak Mâturîdî'nin düşüncesinde gerek kabul şartları ve hükümleri bakımından gerekse reddetmek için kullandığı ifadeler bakımından âhâd haberler ve te'vîl aynı düzlemde değerlendirilmektedir.

Sonuç

Mâturîdî, âhâd haberlerin ve âyetler hakkında ortaya konan te'vîllerin kabul edilebilmesini birtakım şartlara bağlamaktadır. Bu şartlar her ikisinin de Arap dili kurallarına, Kur'ân'ın nassına, sâbit ve ma'rûf sünnete, icmâa, aklî delillere, şer'î asıllara, dinin genel hedef ve maksatlarına aykırı olmaması; Allah, peygamber ve sahâbe tasavvuruna zarar verecek bir muhtevaya sahip olmaması; ismet sıfatını zedeleyecek bir unsur içermemesi gibi şartlardır. Onun düşüncesinde âhâd haber ve te'vîl, sayılan maddelerden birine bile kesin olarak aykırı bir unsur taşırsa reddedilir. Bahsi geçen şartları taşıyan âhâd haber ve te'vîl, kabul edilerek geçerli görülmesi durumunda ise bilgi değeri açısından kesinlik ifade etmez. Dolayısıyla ahkâm konusunda delil olarak kabul edilseler de şehâdet konularında delil olamazlar. Mâturîdî'nin söz konusu hususlara aykırılık taşıyan te'vîli ve haber-i vâhidi reddetmek için kullandığı tabirler hemen hemen aynı ifade kalıplarından oluşmaktadır. Mâturîdî, sayılan hususlara aykırılık içeren te'vîller ve âhâd haberleri

¹²⁵ Mâturîdî'nin hadisleri muhtevâları açısından reddetme tavrı Mâturîdî mezhebine mensup sonraki ulemâ tarafından da sürdürülmüştür. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Kahraman, Hüseyin, "Hadisin Mâturîdî Kültüründeki Yeri ve İmâm Mâturîdî'nin Hadis Yorumu", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 7, sy. 2, 2010, s. 143-147.

¹²⁶ Mâturîdî, *Te'vilât*, II, 41; VIII, 332-333; IX, 17; XIV, 113, 202.

¹²⁷ Mâturîdî, *Te'vilât*, VI, 110; IX, 17; XI, 331, 353.

¹²⁸ Mâturîdî, *Te'vilât*, VII, 523; VIII, 332-333.

¹²⁹ Mâturîdî, *Te'vilât*, XI, 331.

¹³⁰ Mâturîdî, *Te'vilât*, V, 72, 280; VIII, 333, 335; IX, 17; X, 187; XI, 331, 353; XII, 233-234; XIII, 187; 354-355; XIV, 28, 43-44, 57, 60, 297; XVII, 242-243.

¹³¹ Mâturîdî, *Te'vilât*, VI, 110; X, 187; XI, 331, 353.

reddetmek için bâtil, fâsîd, yalan (kezib), hayâl, ba'îd, muhtemel değil, mümkün değil gibi ifadeler kullanmaktadır.

Mâtürîdî'nin düşüncesinde kesinlik ifade etmeyip muhtemel anlamlardan yalnızca biri olabileceği için te'vîl hakkında nasıl ki "Allah'ın muradı budur." denilemezse, âhâd bir haber de kaynağına âidiyeti bakımından az da olsa zan barındırdığı için "Kesin olarak Hz. Peygamber'in ağzından çıkan söz bu şekildedir." denilemez. Bu, en ileri düzeyde ancak zann-ı gâlib ile yani yüksek bir ihtimal derecesinde söylenebilir. Te'vilde sahibinden kaynaklanan bir subjektiflik bulunduğu gibi âhâd haberlerde de râvîlerden kaynaklanan birtakım hatalar, yanlış anlamalar, lafız değişiklikleri ve tasarruflar bulunabilir. Mâtürîdî, kendi görüş ve düşüncelerini de işin içerisine dâhil ettiği için te'vîl yapan kişinin anlama yaptığı müdahalenin farkında olduğu gibi râvî tasarrufu ve hatası gibi sebeplerle metnin geçirdiği tarihsel sürecin de farkındadır. Bu yüzden o, hem naslardan anlaşılan manaları hem de hadislerin kaynağına âidiyet durumlarını kesinlik ve zan ifade etmeleri bakımından iki kısma ayırmakta ve zan ifade edenleri kesinlik ifade edenler ışığında değerlendirmektedir. Kısaca Mâtürîdî'nin düşüncesinde haber-i vâhidler ile te'vîl arasında hem kabul şartları hem de hüküm ve sonuçları bakımından büyük benzerlik vardır.

Mâtürîdî'nin düşüncesinde âyetlerin manalarına yönelik Hz. Peygamber'in ve sahâbenin yaptıkları açıklamalar kesinlik bildirir. Mâtürîdî bu açıklamalara tefsir ismini verir. Hz. Peygamber ve sahâbenin açıklaması bulunması durumunda söz konusu âyetten Allah'ın kastettiği şeyin o olduğuna dair kesin bir yargıda bulunulabilir. Çünkü onlar vahyin inişine tanıklık etmişlerdir. Benzer şekilde Hz. Peygamber'den aktarılan haber eğer mütevâtir yolla nakledilmişse bu, o haberin sübûtu yani kaynağına âidiyeti hususunda kesinlik bildirir. Mütevâtir yolla nakledilen haber bizzat Hz. Peygamber'den duyulmuş gibi kesinlik ifade eder. Bununla birlikte Mâtürîdî, sahâbenin her açıklamasını tefsir kapsamında değerlendirmemektedir. Çünkü sahâbe kimi zaman tevil de yapabilmektedir. Âyetlerin inişine ve hadiselere bizzat şahitlik etmeyen ya da bunu daha sonra başka bir sahâbiden öğrenenlerin açıklamaları ona göre tefsir değil, te'vîl olarak değerlendirilir. Nitekim bazı sahâbîlerin âyetler hakkındaki açıklamalarını uygun bulmayarak reddetmesi ve sahâbîlerin kimi açıklamalarını te'vîl olarak isimlendirmesi de bu hususu teyit etmektedir. Bu konuda belirleyici olan te'vîlin kim tarafından yapıldığı değil, dayandığı delillerin kat'î olup olmamasıdır.

Özetle Mâtürîdî'nin düşüncesinde şartları, hükümleri, sonuçları ve reddetmek için kullanılan tabirleri bakımından haber-i vâhidler ve te'vîl aynı konumdadır. Buna karşılık onun düşüncesinde mütevâtir haber de kesinlik ifade etmesi bakımından tefsire karşılık gelmektedir. Sözü edilen benzerliklerle birlikte onun haber-i vâhid ile te'vîli her bakımdan eşit kabul ettiğini söylemek mümkün değildir. Zira Mâtürîdî'nin deliller hiyerarşisinde haber-i vâhidi te'vîle öncelendiği çok sayıda açıklama ve örnek bulmak mümkündür.

Âhâd haberlerin ve âyetlerin anlamları hakkında öne sürülen te'vîllerin kabul edilebilmesi için Mâtürîdî'nin öne sürdüğü şartların neredeyse tamamı metin ve muhtevâyı merkeze alan şartlardır. Mâtürîdî senedle ilgili hususlara nadiren temas etmekte, bunlar da onun âhâd haberlere yaklaşımının odak noktasını oluşturmamaktadır. Bilakis bunlar çoğunlukla muhataba kendi argümanı ile cevap verme amacı taşımakta ya da başka deliller vasıtasıyla ulaştığı sonucu destekleyici bir karakter arz etmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 1. bs., Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1416/1995.
- Avîd b. İyâd b. Âyid. *es-Seyfû'l-meslûl fi'z-zebbi 'ani'r-Rasûl*, 1. bs., Mekke 1414/1994.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî. *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3. bs., Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1424/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî. *Sahihu'l-Buhârî*, 1. bs., nşr. Muhammed Muhammed Tâmir, Dâru'l-Beyânî'l-Arabî, yy. 1426/2005.
- Büyük, Enes. “Mâtürîdî'nin Tefsir-Te'vîl Ayrımı ve Bunun Te'vîlât'taki Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme [Tafsîr-Ta'vîl Distinction of Mâtürîdî and an Evaluation of Its Practical Value in Ta'vîlât]”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/1 (June 2019): 213-232.
- Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî. *es-Sünen*, 1. bs., thk. 'Âdil Muhammed – 'İmâd 'Abbâs, Dâru't-te'sîl, Kahire 1436/2015.

- Ebû Osmân Sa'îd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî. *Sünenü Sa'îd b. Mansûr*, 1. bs., thk. Sa'd b. Abdullah Âli Hamîd, Dâru's-samî'î, Riyâd 1993.
- Gengil, Veysel. "Mâtürîdî'de Tefsir Te'vîl Ayrımı Meselesi". *Diyanet İlmi Dergi* 55/3 (Eylül 2019): 805-839.
- Çalışkan, İsmail (2010). "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri," *Milel ve Nihal*, 7 (2), 67-93.
- Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-gayb*, 3. bs., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1420.
- Görgün, Tahsin. *İlâhî Sözü'n Gücü*, 2. bs., Küliyat Yayınları, İstanbul 2013.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Târîhu medîneti's-selâm ve ahbâru muhaddisihâ ve zikru kuttâniha'l-ulemâ min gayri ehlihâ ve vâridihâ*, 1. bs., thk. Beşşâr Avâd Ma'rûf, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 1442/2001.
- İbn Hallikân, Ebü'l-'Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân 'Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut 1398/1978.
- Kâfiyeci, Muhyiddin Muhammed b. Süleyman. *et-Teysîr fî kavâidi ilmi't-tefsîr*, 1. bs., thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, Mektebetü'l-kudsî, Kâhire 1419/1998.
- Kahraman, Hüseyin. "Hadisin Mâtürîdî Kültüründeki Yeri ve İmam Mâtürîdî'nin Hadis Yorumu", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 7, sy. 2, 2010, s. 141-171.
- Kutlu, Sönmez. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 4. bs., Otto, Ankara 2012.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, I.
- _____, *Kitâbü't-Tevhîd*, 3. bs., thk. Bekir Topaloğlu, TDV Yay., Ankara 1438/2017.
- _____, *Kitâbü't-Tevhîd Açıklamalı Tercüme*, 9. bs., trc. Bekir Topaloğlu, İSAM yay., Ankara 2017.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2010, XVII.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, II.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ali Haydar Ulusoy, Mizan Yayınevi, İstanbul 2008, XI.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ertuğrul Boynukalın, Mizan Yayınevi, İstanbul 2006, V.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Halil İbrahim Kaçar, Mizan Yayınevi, İstanbul 2006, VIII.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Halil İbrahim Kaçar, Mizan Yayınevi, İstanbul 2007, X.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Hatice Boynukalın, Mizan Yayınevi, İstanbul 2006, VII.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mehmet Boynukalın, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, III.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mehmet Boynukalın, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, IV.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Masum Vanlıoğlu, Mizan Yayınevi, XIV.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Muhammet Masum Vanlıoğlu, Mizan Yayınevi, İstanbul 2010, XV.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Murat Sülün, Mizan Yayınevi, İstanbul 2007, IX.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Murteza Bedir, Mizan Yayınevi, İstanbul 2008, XIII.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Yavuz, Mizan Yayınevi, İstanbul 2008, XII.

_____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk., Ertuğrul Boynukalın, Mizan Yayınevi, İstanbul 2006, VI.

- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahihu Müslim*, nşr. Muhammed b. Nizâr Temîm-Heyssem b. Nizâr Temîm, Dâru'l-Erkam, Beyrut ts.
- Nesefî, Ebü'l-Mu'în. *Tabsiratü'l-edille fî usûli'd-dîn*, 1. bs., thk. Cloud Selâme, Dimaşk 1990.
- Özdeş, Talip. *Mâturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yay., İstanbul 2003.
- Semerkindî, Ebü Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî. *Şerhu Te'vilâti'l-Kur'ân*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Medine Bölümü, nr. 179.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *ed-Dürri'l-mensûr*, Dâru'l-fîkr, Beyrut ts.
- Şâfiî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *el-Üm*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1410/1990.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân fî te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1. bs., thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, yy. 1420/2000 XVII.
- Teber, Hatice. "Mâturîdî'nin Te'vilâtu'l-Kur'ân'ı Temelinde Kur'ânî Bir Kavram Olarak "Tatavvu", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2019, cilt: VIII, sayı: 3, s. 169-178.
- Teber, Ömer Faruk-Akgün, Ahmet Tunahan. "İmam Mâturîdî ve Maturidilik Hakkında Bibliyografya", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2019, c. 12, sy. 2, s. 685-847.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *Sünenü't-Tirmizî*, 2. bs., thk. İbrahim Utbe Avd, Şeriketü mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1395/1975.
- Yılmaz, Sabri. *Kelam'da Te'vil Sorunu*, 2. bs, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2019.
- Yüksek, Muhammed İsa. "Tefsir Metodolojisinde Anlam-Yorum Ayrımının Temelleri-The Basis of the Distinction of Meaning-Interpretation in Tafsîr Methodology". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 22/1 (Haziran-June 2018): 113-139.